

## Α. Εκφραστικό μέσο και σχήματα λόγου

Δελιόλογιο  
Σχετίζεται με την αληθοφάνεια των προσώπων, την πειστική απόδοση των χαρακτηρισμών, τη γλωσσική ιδιότητα και τις ιδιαίτερες στοχεύσεις του αφηγητή ή της ποιητικής φωνής.

Ρηματικό χρόνο  
Ο αφηγητής / ο ήρωας / η ποιητική φωνή αξιοποιεί αόριστο (για στιγμιαίο γεγονός, που συνεβή μία φορά στην ιστορία), παρατατικό (για να αποδώσει τη διάρκεια και την επανάληψη γεγονότων της ιστορίας), ιστορικό ενεστώτα (για να προσδώσει δραματικότητα στην αφήγηση), κ.ά.

Εγκλίσεις  
Η επιλογή των εγκλίσεων συνδέεται με το μεταδιδόμενο νόημα και το επιδιωκόμενο ύψος του λογοτεχνικού κειμένου (π.χ. υποτακτική: για να δηλωθεί επιθυμία, ευχή, δυνατότητα κ.λπ. / προαιρετική υποτακτική για συμβουλευτικό ύψος / προστακτική για να δηλωθεί απαίτηση ή απαγόρευση ή παράκληση κ.ά.  
Σχετίζεται με το ποιος μιλάει στο λογοτεχνικό κείμενο και σε ποιον απευθύνεται.

Ρηματικά πρόσωπα  
Ο αφηγητής: σε α' ρηματικό πρόσωπο εξιστορεί γεγονότα στα οποία συμμετέχει (κείμενο με αυτοβιογραφικό, εξομολογητικό χαρακτήρα), σε β' ρηματικό πρόσωπο απευθύνεται στον αναγνώστη ή στον εαυτό του (συμβουλευτικός, διδακτικός τόνος) ενώ σε γ' πρόσωπο αποστασιοποιείται από τα γεγονότα (ετεροδηγητικός, παντογνώστης).

Στίξη  
Τα σημεία στίξης υποδηλώνουν ιδιαίτερα νοήματα και αποτυπώνουν συναισθήματα (θυμασμός, δισταγμό, συγκίνηση, απάθεια, ειρωνεία, αμφισβήτηση, έμφυση, κ.ά.), τα οποία γίνονται κατανοητά με βάση τα συμπεράσματα.

Εικόνες  
Εικόνες: οπτικές, ακουστικές, οσφρητικές/γευστικές, κινητικές. Βοηθούν τον αναγνώστη να αναπλάσει νοερά τα πρόσωπα, τα αντικείμενα, τον τόπο, τη σκηνοθεσία της ιστορίας και να «αισθανθεί» το κλίμα μιας σκηνής / ιστορίας.

Σχήματα λόγου  
Ποικίλα σχήματα λόγου με τα οποία μεταφέρονται ιδιαίτερα νοήματα: παραλληλίζονται δύο όροι (παρομοίωση), αποδίδεται παραστατικά (μεταφορά) ή το-νίζεται (επανάληψη, σχήμα κύκλου, άρση-θέση) μια ιδέα, ένα συναίσθημα, μια κατάσταση, κ.ά.

## 1. Το διελιόλογιο του ποιοτεχνικού κειμένου

Το είδος του διελιόλογιου (ιδιωτικό, ημερολόγιο, εξέλιξη, επίσημο, καθημερινό κ.ά.) που αξιοποιείται τόσο στην αφήγηση (πρώτο κείμενο) όσο και στο ποιητικό κείμενο σχετίζεται με:

• Την πειστικότητα και αληθοφάνεια των προσώπων-ηρώων, στον βαθμό που το διελιόλογιο τους πρέπει να ανταποκρίνεται στον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους και τις κοινωνικές συνθήκες της εποχής τους.

– Εκείνα τα χρόνια δούλευα στο αγών. Τρίπολη-Αθήνα εξάκο-  
σιες δραχμές. Είχα μια πρόκληση: πετούσε δεκαπέντε Μαύρο, με  
το παιδί. Έκανε μια ζέστη... Ερχεται κομμάτι φυτό, ζέστη, χρόνια  
είχα να τη θυμηθώ. Μετά με το παιδί εγώ. Ηρθε ένα, είχε  
το παιδί του διαβήτη. Το είχε κουβαλήσει πρώτα στον Πανα-  
θηναϊκό.

Θαν. Βαλντιώ. Μου αφήνεις πνήματα δραχμές για τον πόνο

– Αλλά, τότε δε μπορώ να σου κρυφώ. Το φυτό μου  
είναι μεγάλο. Μα, το ξέρω, κ' η εργασία σου θα 'ναι μεγάλη.  
Κ' εγώ, αδύνατο μένος, και το νόμο του, που από το φόβο τρέ-  
μει, δε δύναστε να ο' αντιπαραστήτε. Κοίτα πως η τρομάρα με  
κλονίζει καθώς σε τρώω...

Κωνσταντίνος Θεοτόκης. Ιστορία

• Τη γλωσσική ιδιότητα και αισθητική του δημιουργού:

Στα ποιήματα του Κ.Γ. Καβάφη διακρίνεται η  
γλωσσική του ιδιότητα: χρήση της δημοτικής  
με τύπους της καθαρεύουσας και του ιδιώματος  
της Κωνσταντινούπολης.

Για παράδειγμα: Εμπορία, ξέπρω, κλώνοντας, επίθε,  
κουβεντίνες, να τον δώσει μια περιγραφή, στές γεγονός  
τές ιδέες, βασίλειος, επιτραπέζιους, μελόδον είχε ψυχρή,  
απέρχεται, ανθέων, πετάχθηκεν, διαβόησαν, υπέρ το  
δέον, πάλιν κ.λπ.

• Τις ιδιαίτερες στοχεύσεις του δημιουργού που υπηρετούνται από συγκεκριμένο ύψος λόγου και το αν-  
δρικό διελιόλογο:

Στην ποίηση του Μανώλη Ανογνωτάκη η χρή-  
ση λόγων τύπων / καθαρεύουσας παρατηρείται  
όταν ο ποιητής επιδιώκει να οχλαώσει ειρωνικά  
ένα πρόσωπο ή μια κατάσταση.

Κοιμού εν ειρήνη. Ός ήσαν πάντα στη ζωή ο καθός,  
ο λαμπρός άνθρωπος, ο οικογενειάρχης, ο πατριώτης.  
Μ. Ανογνωτάκης. Επιτύμβιον  
Η πρόγνωση σάς ασφαλή: Θα πέσει η πόλις.  
Μ. Ανογνωτάκης. Κι ήθελε ακόμα



## 2. Η επιλογή των ρηματικών χρόνων

Το ρήμα αποτελεί τον πυρήνα της αφήγησης. Η επιλογή του ενός ή του άλλου ρηματικού χρόνου συνδέεται με τη χρονική βαθμίδα και τον τρόπο που ο κάθε χρόνος δηλώνει (βλέπε αναλυτικά, σελ. 87). Οστόσο, στα λογοτεχνικά κείμενα ειδικότερα μπορούμε να έχουμε υπόψη μας ορισμένες συχνές ή ιδιαίτερες αφηγηματικές λειτουργίες των ρηματικών χρόνων:

## Ο οόριστος

Σχετίζεται με την αφήγηση γεγονότος που συνέβη μία φορά στο παρελθόν στην ιστορία (μοναδική αφήγηση). Η χρήση του προσδίδει την αίσθηση **γρήγορης βήματα προς βήματα αφήγησης**, που μεταφέρει στον αναγνώστη την ένταση της εξέλιξης:

Στο σκόδινα ενένια λειπτό, ο Μπιλ ξεπετάχτηκε σαν καθαρόαιμο, έδωσε την μπάλα στον Τρόξο, ο Τρόξος του την έκανε πίσω και ο Μπιλ με ένα σπιάσιμο της μέσης άνοιξε την άμυνα και μίλησε με την μπάλα στα δάχτυλα. Το γήπεδο ούρλιαξε.

Μένης Κουμανταρέας, Η φωνά με το εννιά

## Ο παρτατικός

Προσδίδει την αίσθηση «αργής» αφήγησης που αισθητοποιεί / μεταφέρει το γενικό κλίμα εξελισσόμενων ή επαναλαμβανόμενων στο παρελθόν πράξεων (βασιμική αφήγηση), συνήθως πριν από το βασικό γεγονός της ιστορίας που κινητοποιεί την εξέλιξη:

Πανρεύσαν αποκτούσε παιδιά με γήρσοες τις χώριζε: έπαινε μέρος σε υποδορίες και αυτοκνητοδρομίες: έκανε εντυπωσιακές αγορές από διεθνείς οίκους δημοπρασιών τ' όνομά του ακούσαν ανάμεσα στους «ρίετ-οετ» της κοσμοπολίτικης κοινωνίας...

Τάσος Αθανασιάδης, Η απολογία του παύλου

## Ο ιστορικός ενεστώτας

Ο αφηγητής συχνά αξιοποιεί τον ιστορικό ενεστώτα (αντί του αορίστου), για να προσδώσει **δραματικότητα** στην αφήγηση: τα γεγονότα παρουσιάζονται «ζωντανά», σαν να συμβαίνουν μπροστά στα μάτια του αναγνώστη, ο οποίος αγωνιά για την εξέλιξη της ιστορίας:

Το πατάω ενώ το αυτοκίνητο, τα φώτα αναμμένα, έντεκα το πρωί, άντε δώδεκα, κάνω δυόμισι ώρες μέχρι το Παιδών. Τότε, με κείνους τους δρόμους, Σταματάω μπροστά στην πύλη, βγαίνει τώρα ο άντρας με το αγοράκι αγκαλιά. Θα ήταν ως τριών ετών. Το πηγαίνει μέσα.

Θανάσης Βαλτινός, Μου δίνεις πηνήγνα δραχμές, για τσιγάρα;

## Ο μέλλωντος

Ο μέλλωντας αξιοποιείται στην **προδορμική αφήγηση** (πρόδηψη), για να δηλωθεί ένα γεγονός της ιστορίας που θα συμβεί στο μέλλον σε σχέση με το παρόν της αφήγησης.

## 3. Οι εγκλίσεις του ρήματος

- Οριστική: δηλώνεται βεβαιότητα, κάτι πραγματικό (σπάνια: δυνατότητα, πιθανότητα, ευχή, παράκληση).
- Υποτακτική: δηλώνεται επιθυμία, ευχή, δυνατότητα, πιθανότητα, προτροπή, απορία.
- Προστακτική: δηλώνεται προσαγή, προτροπή, απαγόρευση, παράκληση. (Αναλυτικά για τις ρηματικές εγκλίσεις βλέπε σελ. 90).

Στα λογοτεχνικά κείμενα η επιλογή των εγκλίσεων σχετίζεται όχι μόνο με το μεταδιδόμενο μήνυμα αλλά και με το επιδιωκόμενο ύφος του κειμένου. Για παράδειγμα:

Κάθε φορά που ανοίγεις δρόμο στη ζωή  
μην περμένεις να σε βρει το μεσονύχτι,  
έχε τα μάτια σου ανοιχτά βρόδου ηρωί  
γιατί μπροστά σου πάντα ανδλώνεται ένα δάχτυ

Νίκος Γκάτσος, Το δάχτυ

Η χρήση της **αποπρεπτικής υποτακτικής** (μην περμένεις) και της **προστακτικής** (έχε) προσδίδουν ύφος συμβουλευτικό / προτροπικό (σε συνδυασμό και με το β' ρηματικό πρόσωπο).

Και πού να πιάω και πού να 'ρθώ  
και πού να επιστρέψω,  
που να τα ξένα μακρινά  
κι είν' τα δικά μου ξένα  
και πού να επιστρέψω.

Αλέκος Ξασιτιάδης, Μικρή βελήνα

Κυρίαρχη ρηματική εγκλίση είναι η **αποπρεπτική υποτακτική** (να πιάω... να 'ρθώ... να επιστρέψω...) με την οποία εκφράζεται ο προβληματισμός, η αμηχανία και η αγωνία του ποιητικού υποκειμένου.

Σ' αυτήν εδώ τη γειτονιά ας ήμουν φωτογράφος  
να υπηρετώ την ομορφιά με τέχνη και με πόθος.  
Να 'ρχονται ομορφοκόρματα και λαϊκές παρέες  
να παίρνουν πόδες, δημοφείς, καμαρωτές κι υμνίες.

Νίκος Χριστιανόπουλος, Ο φωτογράφος

Η **οριστική** (ας ήμουν) δηλώνει ευχή του ποιητικού υποκειμένου, ενώ η **υποτακτική** (να υπηρετώ...) να 'ρχονται... να παίρνουν...) εκφράζει επιθυμία του.

Μη με παίρνετε γ' άλλων  
κι αφήστε με ήσυχο.

Φερνάντο Πεόδα, Ζητώ συνάντη

Η ποιητική φωνή με τη χρήση **προστακτικής** (Μη με παίρνετε, αφήστε με) εκφράζει αποτίηση.



## 4. Το ρηματικό πρόσωπο

α' πρόσωπο

Σχετίζεται με τον πρωτοπρόσωπο αφηγητή, που εξιστορεί γεγονότα στα οποία ο ίδιος συμμετέχει ή είναι μάτυρας. Η αξιοποίηση του α' ρηματικού προσώπου έχει τη δύναμη της προσωπικής μαρτυρίας και προσδίδει στο λογοτεχνικό κείμενο (αφήγημα ή ποίημα) εξομολογητικό ή/και αυτοβιογραφικό χαρακτήρα:

*Όταν ερχόταν ο καρός της σιμίκης, είχα πάντα το νου μου σ' αυτήν. Μέρα με τη μέρα περμένα  
να με σκεπάζει κι εγώ να χώνομαι αθέατος μέσα της. Θλιβόμουν όμως πολύ, όταν έπεφτε τις καθη-  
μερινές, την ώρα που βρασιόζιμουν με τα χυριά στο γραφείο.*

Γιώργος Ιωάννου, Ομίκλη

β' πρόσωπο

Ο αφηγητής / ο ήρωας / η ποιητική φωνή απευθύνεται:

- στον αναγνώστη (αποστοφή προς τον αναγνώστη) ή σε κάποιο άλλο πρόσωπο του κειμένου για να εκφράσει συμβολή (χαρακτηριστικό παράδειγμα τα αφηγηματικά ποιήματα του Καβάφη), προτροπή ή απλή, οικειότητα,
- στον εαυτό του με διάνθεση (ανα)στοχασμού πάνω σε ζητήματα της ζωής του (αποστοφή εις εαυτόν).

Η αξιοποίηση του β' ρηματικού προσώπου προσδίδει άλλοτε ύψος παρανευτικό / συμβουλευτικό / διδακτικό και άλλοτε αναστοχαστικό, αποκαλύπτοντας εσωτερικές διεργασίες και συγκρούσεις.

*Κι αν δεν μπορείς να κάμεις την ζωή σου όπως την θέλεις  
τούτο προσπάθησε τουλάχιστον όσο μπορείς:  
μην την εξευτελίζεις*

Κ. Π. Καβάφης, Όσο μπορείς

γ' πρόσωπο

Η αφήγηση σε γ' ρηματικό πρόσωπο σχετίζεται με έναν ετεροδηγητικό, παντογνώστη αφηγητή και προσδίδει στο λογοτεχνικό κείμενο αίσθηση αντικειμενικότητας, και αποστασιοποίησης του αφηγητή ή της ποιητικής φωνής.

*Και ο Κούρκουπος απόφασε το όλην· και εσήκωσε την τρομαγμένη γυναίκα στα δυο χέρια και την  
έφερε στο σπίτι. [...] Εφανόταν μικρή στ' ανθρώπια φορέματα που μοιολούσαν το ένγκλημά της·  
και κοιτάζοντάς την τον εταρμήνηρε η χολή, τα φρένα του εκοιτοτήκαν, μια στιγμή σκόδα ετσώπα-  
σε, κ' ύστερα με βαθύ ανασασμό της είπε: [...] Κι όσο εκείνη από τρομάρα κ' έλεγχος δεν αποκρε-  
νόταν, τόσο η χολή του επέφρευε, τόσο την ετυρνούσαν· κ' έκατάλαβε η άτυχη πως ήταν τώρα  
το τέλος της.*

Κωνσταντίνος Θεοτόκης, Ακόμα.

## 5. Το σημεία στίξης στη λογοτεχνία

Στα λογοτεχνικά κείμενα – ιδιαίτερα στην ποίηση – τόσο η χρήση των σημείων στίξης όσο και η απουσία τους παράγουν ιδιαίτερες σημειολογίες και νοήματα. (Για τη λειτουργία των σημείων στίξης βλέπε σελ. 102-110). Η ερμηνεία τους συνδέεται με τα συμβατάδεμενα και την ευρύτερη κατανόηση του νοήματος του λογοτεχνικού κειμένου (και όχι με τη μηχανική αναπαράγωγή της σχετικής θεωρίας).

*Έρχεται κομμάι φορά, του λέω: Τι έγινε;  
Μου λέει θα το γκρίτσω, το έμψααν στο βόλαμο. Μου λέει  
τι σου χρωστάω; Τι να του γυρέλω, όσα ήθελα μπορούσα,  
δε με είχε συμψηφίσει. Αλλά με μισό παπούτσι ήτανε.  
Του λέω είσαι ευχαριστημένος να μου δώσεις  
πεντακόσιες δραχμές;  
Βγάζει ένα πεντακοσάκι, εκείνο είχε όλο κι όλο.  
Τον είδα που δίσταζε.  
Μου αφήνει, λέει, πενήντα δραχμές να πάρω τσιγάρα;  
Νηριότανε.  
Του λέω δώσε' μου τέσσερα κατσοτσάκια.*

Θανάσης Βαλτινός,

Μου αφήνει πενήντα δραχμές για τσιγάρα.

*Οι ώρες μ' εχλώμιζαν, γυριός που βρέθηκε ξανά  
στο ακρόστο τραπέζι.  
(Αν' τ' ανοιχτό παράθυρο στον τοίχο αντικρινά  
ο ήλιος γλιστράει και παίζει.)*

Κ. Καραωτάκης, Γραφιάς

*Α, μπορούμε να... ξέρεis. Να πούμε στη μαμά σου πως το  
κακαά ακίτηκε όταν προσπάρθηκες να με εμποδίσες να  
σταφθαλάω στον φράχτη  
Fredrik Backman, Η γιογά μου σας χαίρετά και ζητάει συγγνώμη*

*Αλήθεια – των αδυνάτων αδύνατο –  
ποτέ δεν εκπαίδερα να καταλάβω  
αυτά τα όντα που δεν βλέπουνε  
το τερατώδες κοινό γνώρισμα τ' ανθρώπου  
– το εφίλερο  
της παράλογης ζωής του –  
κι ανακόλλητουμε διαφορές  
– νησιότα μίους – διαφορές  
– σε χώμα δέματα φωνή  
Ν. Εγγονόπουλος, Ξεγνέεται ο Αδάμπος Χίτλερ.*

Στο απόσπασμα το ερωτηματικό δηλώνει  
διαφορετικές σημειολογίες με βάση τα συμπα-  
ρόμενα:

Τι έγινε; → ενδιαφέρον για τον άλλον, αγωνία  
για την εξέλιξη.

Τι σου χρωστάω; → απορία, υποχρέωση,  
είσαι ευχαριστημένος... δραχμές; → ευγενική  
απειτηγή, ενδιαφέρον, παραχώρηση.

Μου αφήνει... τσιγάρα; → παράκληση,  
ουτοπλή.

Οι στίχοι εντός των παρενθέσεων αποτελούν  
μεταλογικό οχόλο του ποιητικού υποκειμε-  
νου, που υπογραμμίζει αντιθετικά τη χαρά τη  
ζωής έξω από το καταθλιπτικό γραφείο.

Τα αποσπασματικά εκφράζουν τον διαταγμό  
του ήρωα ως προς την αντίδραση στην επι-  
κλήση μιας ψευδούς δικαιολογίας.

Η διπλή παύδα αποτελεί το μοναδικό σημείο  
στίξης στο ποίημα. Το ποιητικό υποκείμενο  
αισθάνεται την ανάγκη να τονώσει την από-  
λυτη αδυναμία του να κατανοήσει την παρά-  
λογη στάση των ανθρώπων, την άγνοια της  
κοινής τους μοίρας και το μίσος. Γι' αυτό, τα  
ξεχωρίζεται από το υπόλοιπο «σύμμα» του ποιή-  
ματος με τη χρήση της διπλής παύδας.



## 6. Οι εικόνες

Ο αφηγητής (ή η ποιητική φωνή) απευθύνεται στις αισθήσεις, μας περιγράφοντας ένα τοπίο, πρόσωπο, αντικείμενο ή μια σκηνή. Γι' αυτό, οι εικόνες μπορεί να είναι:

|                           |                                                                                                                                                                                                                                                   |
|---------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Οπτικές                   | δεμένα είναι ποιοθόγκωνα τα χέρια σου μ' ένα σκοινί μαριμάρινο<br>Κική Δημουδά, Σημείο Αναγνωρίσεως                                                                                                                                               |
| Ακουστικές                | μέσα στην ησυχία, ακουγόνταν οι καλαμιές που τρυβλούσαν σ' ατελείωτο μήκος το<br>πνιγμένο τους αρροδόλημα, κάτι σα θρήνος για μία χαμένη ζωή [...] μέσα στην ατέλειω-<br>τη συναυλία των βασιράχων...<br>Δ. Χατζής, Το τέκος της μικρής μας πόλης |
| Οσφρητικές                | ...τα ληληλαμένα πεύκα έχυναν το βελούδι τους κι ο ανέμος μοσχοβολούσε: μύριζα όλος σαν<br>πέυκο, έρχα γίνει πεύκο.<br>Ν. Καζαντζάκης, Αναφορά στον Γαβέκο                                                                                        |
| Κινητικές                 | Τη βάρκα που λακνίζοιαν / στη μέση μας του ανέμου<br>Μαρία Παυλίδου, Αχ, η καρδιά μου                                                                                                                                                             |
| Η ητετοουργία των εικόνων |                                                                                                                                                                                                                                                   |

Οι εικόνες απευθύνονται στις αισθήσεις και:

- Βοηθούν τον αναγνώστη να αναπλάσει νοερά τα πρόσωπα, τα αντικείμενα, τον τόπο, τη σκηνοθεσία της ιστορίας και να «αισθανθεί» το κλίμα μιας σκηνής / της ιστορίας.
- Αποτυπώνουν συναισθήματα του αφηγητή (ή της ποιητικής φωνής) και επιπεριέχουν συμβολισμούς.
- Προσφέρουν αισθητική απόλαυση στον αναγνώστη.

Θάλασσες, φύκια περιπλανώμενα από κύμα σε κύμα,  
φωνές αεθιδάυτες, μηλεγμένες με αέρδι καλοκαι-  
ρινό και τοπιορισμό λαδιού σε τηγάνι με αφρόψα-  
ρα και καλαμαράκια, αντικατοπτρισμοί βρόχων με  
πόδια αγνού και πεταλίδας, σύννεφα σαν γινώδια  
χρυσόδεμα...

Γιάννης Ξανθοδότης, Την Κυριακή έχουμε γάμο (Φιλολ)

Το αλφειογράφιο άρχκε με το Αί Αί, φωνή θαυμα-  
σμού. Η σχετική εικόνα έδειχνε δυο παιδιά, έν' αγόρι  
κι ένα κορίτσι, που είχαν ανέβει σε μια κορυφή και  
θαύμαζαν την αναστάση του ήλιου.

Νίκος - Γαβριήλ Πεντζίκης, Ομιλήματα

## 7. Το σκήματα λόγου: Μεταφορά

Τι είναι

Η ιδιότητα ενός στοιχείου «μεταφέρεται» / αποδίδεται σε ένα άλλο στοιχείο. Για παράδειγμα, η σκληρό-  
τητα της πέτρας «μεταφέρεται» στην καρδιά (πέτρινη καρδιά). Το ένα στοιχείο, δηλαδή, χρησιμοποιείται  
ως όχημα για να περιγραφεί το άλλο στοιχείο. Με αυτόν τον τρόπο, το νόημα της αρχικής λέξης ή φράσης  
«διευρύνεται» πέρα από την κυριολεκτική σημασία της.

Η ητετοουργία της μεταφοράς

Ο συγγραφέας αξιοποιεί τη μεταφορά για να φωτίσει με τρόπο παραστατικό ένα στοιχείο, προβάλλοντας  
μία ομοιότητα, και να προσδώσει αισθητική αξία στον λόγο του. Επιβάλλεται, ωστόσο, να αποδίδουμε το  
νόημα κάθε μεταφοράς με βάση τα συμπεράσματα:

σήμερα διαχυτικός κι αύριο πάγος στο ίδιο προ-  
σωπο, άφιος  
Ζαχαρίας Παπαντωνίου, Ο κ. τημητάρχης έρχεται!

Η ψυχρότητα του πάγου «μεταφέρεται» / αποδί-  
εται στον χαρακτήρα/στη συμπεριφορά του προ-  
σώπου.

Ανοιχλουν οι επιθυμίες ηληγές απόδυ μας  
Ζωή Καρέλλη, Οι ουλές

Αποδίδεται παραστατικά η τραυματική επίδραση  
των ανεκρήληπτων επιθυμιών.

Και ο πρόεδρος είναι αγαθός άνθρωπος. Μόνο η  
γριά μύνα της. Αυτή είναι το φαριμάκι.

Αλκυόνη Παπαδάκη, Η μπόρα

Η «επικράδα» / δηλητηριώδης ιδιότητα είναι το ση-  
μείο ομοιότητας ανάμεσα στο φαριμάκι και τη συ-  
μπεριφορά της γριάς μύνας.

Ένα πρωί, επειδή ο Διευθυντής του τού μιλίρε  
κάπως φιλικότερα, έπηρε θάρρος [...] Ο κύριος  
Διευθυντής τότε, μ' ένα παγωμένο βλέμμα τον  
εκάρφωσε πάλι στη θέση του. Κι έμεινε εκεί.

Κώστας Καρωτάκης, Τα πιάτα της ωριμότητας

Η μεταφορά «εκάρφωσε» δηλώνει την αιχμηρό-  
τητα και τη δύναμη του βλέμματός του διευθυντή  
προς τον υφιστάμενό του και την καθήλωση του  
δεύτερου στον ρόλο που επιβάλλει η διοικητική  
ιεραρχία.

Τα νέα που σάς έφερα, σάς χάνδρευαν τ' αυτά

Διονύσιος Σαββόπουλος, Άγγελος έδήνελες

Η τρυφερότητα / αποδότητα είναι το κοινό σημείο  
ανάμεσα στο χόδι και το άκουσμα ευχάριστων /  
κολακευτικών ειδήσεων.

ένος κόμπας δονόταν μέσα του

Σπυρίδης Μωυββήλης, Η δοσκάλα με τα χρυσά μύτια

Παραστατική απόδοση του άγχους, του φόβου,  
της δυοκοιλίας να επιλύσουμε / πραγματοποιήσου-  
με κάτι. (Ομοιότητα: η δυοκοιλία / πούληλοκόκτοτητα.)



## 8. Τα οχήματα ῥόγου: Παρομοίωση

Τι είναι

Ο παραλληλισμός ενός προσώπου, πράγματος ή κατάστασης με κάποιο άλλο/άλλη που έχει την ίδια ιδιότητα σε μεγαλύτερο βαθμό. Η παρομοίωση εισάγεται μετά τα: *σαν, σαν να, λες και, όπως*.

Η ῥητούργια της παρομοίωσης

Ο **συγγραφέας** **εξισώνει** την **παρομοίωση**, για να φωτίσει ένα στοιχείο (πρόσωπο, πράγμα ή κατάσταση) συνδέοντάς το με οικείες στον αναγνώστη καταστάσεις.

Φώναξε τα χαμόγελά του (μπαμπά) *σαν χάντρες* μες στις μικρές χούφτες της. Ήξερε να μετράει ως το δέκα. *Μα δεν μάζεψε ποτέ τόσο πολλές.*

Αλβή Ψωγράφου, [Το περίπαισι]

Τι να τα κάνει (τα γράμματα); Ρωτάς; [...] Να, τα λα-λα-λαρούσε, έτσι... *σαν το ψωμί, πώς το λένε;*

Μ. Λουντέμης, Ένα παιδί μετράει τ' άστρα

από τα νεονικά του χρόνια όμως εκκωδύταν, *όπως η χρυσάλλδα από το φως, από τα υψηλά ιστάμενα άτομα.*

Α. Τολστόφ, Ο θάνατος του ββάν Ιλίτς

Κ' *εμψήκε ξάφνης* σπύτι του χωρίς κανείς να το προσμένει, *εμψήκε σα θανατικό, αναπάντεχα, τέ-λεια* κ' *εκαταπρόμαξεν* η άτυχη γυναίκα.

Κωνσταντίνος Θεοτόκης, Πιστομα

Τα ξάφτια, τα οχιοινιά, οι κουμπαστές έλαμπαν *σαν επιτόφιοι από τα κέρια*. Και δεν ήταν εκείνη τη στιγμή το καρδάβι πιάρ' ένα μεγάλο πολυκάπτηλο, που έφηνε *απάνω στα νερά σαν πυροτέχνημα*.

Ανδρέας Καρκαβίτσας, Πάχα στα πέλαγα

Επόμενο να πείσει *σα βόμβα* στο νησί η είδηση πως ο δάσως *οκόνειε* να το επισκεφτεί εκείνο το καλοκαίρι.

Τάσος Αθανασιάδης, Η απολογία του παύτου

Αποδίδεται η προσμονή κάθε πατρικού χαμόγελου ως κάτι πολυτιμού για την παιδική ψυχή και συνάμα σπένδιου, όπως οι χάντρες που κρατούν τα κορίτσια και τις μετρούν μία μία.

Αισθητοποιείται η ένταση της επιθυμίας να μάθει γράμματα, η αξία των οποίων είναι τόσο σημαντική όσο αυτή του ψωμιού (βασικό αγαθό).

Πρόκειται για μια έλξη ακατανίκητη, αναπόφευκτη και φυσική, όπως η κίνηση της πεταλούδας προς το φως.

Αποδίδεται ο τρόμος που προκαλούσε η απροσδόκητη εμφάνιση του προσώπου στο σπύτι. Η παρομοίωση λειτουργεί ως προσήμανση αυτού που θα συμβεί.

Η παρομοίωση υπηρετεί την περιγραφή της εορταστικής εικόνας του φωταγωγημένου πλοίου καθώς πλέει στα σκοτεινά νερά της θάλασσας.

Δηλώνεται το ξάφνιασμα, η έκπληξη, η ισχυρή εντύπωση που προκλήθηκε στην τοπική κοινωνία από την είδηση.

## 9. Τα οχήματα ῥόγου: Μετωνυμία και Συνεκδοχή

α. Μετωνυμία

Τι δηλώνει

Παράδειγματα

Το περιέχον αντί του περιεχόμενου ή αντίστροφα.

Οι άλλοι γέροντες του νησιού, [...] όταν κάθιζαν στον καφενέ να ρουφήξουν τον *ναργιλέ* (αντί: τον καννό του ναργιλέ).

Ανδρέας Καρκαβίτσας, Η θάλασσα

Κάποτε να πούμε ένα ποτήρι (αντί: κρασί).

Το οχολείο (αντί: οι μαθητές) αναστατώθηκε από την είδηση.

Το αφηρημένο αντί του συγκεκριμένου ή αντίστροφα.

Ήταν *σαν* το νεογέννητο, που θα δείξει πιο ύστερα τι λογής *καρδιά* θα 'χει (αντί: χαρακτήρα / ψυχή).

Μάνω Αξιώτη, Επιστολές ανώνυμης

Ο νόμος (αντί: οι δικαστές) τον αντιμετώπισε με επιείκεια.

Τον δημιουργό αντί του δημιουργήματος

Θα διαβάσω *Αριστοτέλη* (αντί: Ηθικά Νικομάχεια).

β. Συνεκδοχή

Τι δηλώνει

Παράδειγματα

Ήθελε τώρα να μάθει τη ντροπή του από το στόμα της.

Κωνσταντίνος Θεοτόκης, Ακόμα;

... *αντά* - σ'ηγά *αδείασαν* πάλι οι *χειρολαβές*. Πρώτα έφυγε το *νέγκο* *χέρι* που ακουμπούσε το νεονικό, έφυγε το *χέρι* του λώου, μετά του ισπανού... (τα χέρια *αντί*: τα πρόσωπα).

Γ. Σκούρτης, Μια φορά ήταν ένας μόνος του

Ο *Τούρκος* κρατούσε ακόμα *ακαβαμμένα* τα νησιά μας στο Αιγαίο.

Σπυρίδης Μυριβήλης, Φωλόκιο βήτη Δύο

Το ένα αντί για πολλά ή αντίστροφα.

Στα είκοσι *εφτά* μου, είχε αποκάμει μια να μου γυρεύει η *μύνα* *στεφανώματα*.

Ρέα Γαλανάκη, Ελένη ή ο κανένας

Το είδος αντί για το γένος ή αντίστροφα.

Τι να σου κάνει και αυτή η *κοπέλα*; (αντί: το συγκεκριμένο όνομα.)



## 10. Το σχήματα λόγου: Ειρωνεία

Τι είναι

Με την ειρωνεία δηλώνεται μια συμφωνία ανάμεσα σε αυτό που λέγεται κι αυτό που εννοείται (προσοποιητή διατύπωση). Η επιτυχία της προϋποθέτει ότι το αντικείμενο της ειρωνείας αγνοεί αυτή την πραγματικότητα, ενώ αντίθετα ο αναγνώστης-δέκτης γνωρίζει.

Να σου δχονται όλες οι χοντρές της γερονιάς  
και να νομίζουν ότι είναι **ΤΑ ΜΟΝΤΕΛΑ**. Και να  
φωνάζουν ότι το ρούχο τις παχαίνει.

Β. Παπαθεοδώρου, Στη διαποσών γυναικεί αγνοεί (ή προσποιείται ότι αγνοεί).

Η ρητορική της ειρωνείας

Η ειρωνεία αποκαλύπτει / τονίζει τις πραγματικές, καταστάσεις, προκαλεί ευθυμία (όταν είναι καλοπροαίρετη και «αετική») και δηλώνει επισημοτικότητα / ευτροφία.

Κι αυτά ο ένας άλλον με δίκοντο ξουδαφί,  
και βρίσκονται με τρόπο κι ευγένεια πολλή.

Γιώργος Σουρή, Οι δημοσιογράφοι

Η ειρωνεία εντοπίζεται στην ασυμφωνία των φράσεων: «βρίσκονται» και «ευγένεια πολλή», που διατυπώνεται προσποιητά. Έτσι, τονίζεται η αγένεια που διακρίνει τους αλληλοχαρακτηρισμούς των δημοσιογράφων.

Η τραγική ειρωνεία

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η τραγική ειρωνεία κατά την οποία ο αναγνώστης διαβλέπει τον επικείμενο όλεθρο –ή θρίλερ– του ήρωα, ενώ ο τελευταίος αδυνατεί να πράξει το ίδιο. Η τραγική ειρωνεία διεγείρει την αγανάκτηση του αναγνώστη για την εξέλιξη και δημιουργεί αισθήματα συμπάθειας για τον ήρωα.

...και εκείνος ανέφθηκε ότι τέτοιο θα 'θελε να 'ταν  
και το τελευταίο γκολ της ζωής του, αν και όταν  
έφτανε εκείνη ώρα που θα παραιτούσε τα γήπεδα.

Μήνης Κουμανταρέας, Η φωνάδα με το ενωδι αγνοεί.

Ο αναγνώστης υποψιάζεται / διαβλέπει το τέλος της ποδοσφαιρικής σταδιοδρομίας του ήρωα (λόγω του τραυματισμού του). Ο ήρωας, όμως, το αγνοεί.

## 11. Το σχήματα λόγου: Προσωποποίηση και Σχήμα όρους-θέσης

α. Προσωποποίηση

Ζώα, φυτά ή άψυχα αντικείμενα ή έννοιες παρουσιάζονται με ανθρώπινες ιδιότητες ή συμπεριφορές. Συναντάται κυρίως στα δημοτικά τραγούδια.

Η ρητορική της προσωποποίησης

Η προσωποποίηση υλοποιεί το φανταστικό (μη πραγματικό) στοιχείο μιας αφήγησης και προβάλλει την αξία / το κύρος ή τη ρητορική ενός αντικείμενου ή έννοιας ή έναν συμβολισμό.

Μακριά, (από τη θάλασσα) έλεγε, μακριά, παιδί μου,  
αν' το άτμο στοιχείδι δεν έχει πίστη, δεν έχει έλεος.  
Μην κοιτάς που χαμογέλα, που σου τάζει θησαυρούς.

Ανδρέας Καρκαβίτσος, Η θάλασσα

Η θάλασσα αποκτά ιδιότητες ενός άτμου, ύπουλου ανθρώπου που εξαπατά/ξεγελά με χαμόγελα και υποσχέσεις. Τονίζεται, έτσι, η επικινδυνότητά της.

Το ξέρεις πως σκληρή, αδυωμένη τη σε περιμένει στο  
κρεβάτι σου η έγνοια.

Κώστας Μόντης, Νύχτες

Οι φροντίδες, οι ανησυχίες, οι αγωνίες αποκτούν ανθρώπινες ιδιότητες και περιμένουν τον άνθρωπο να αναμετρηθούν μαζί του, όταν θα μείνει μόνος.

β. Σχήμα όρους-θέσης

Με το σχήμα όρους-θέσης, πρώτα δηλώνεται τι δεν ισχύει (τι δεν είναι κάτι) και έπειτα τι ισχύει (τι είναι), για να τονιστεί το δεύτερο οκέλος.

σαν να ψάχνουν (οι άνεργοι) να βρουν ένα βάραθρο  
—όχι να κολάσουν, όχι να ψάξουν για τίποτα.  
Να ρίξουν τα χέρια τους.

Νικηφόρος Βερτηνός, Άνεργοι

Τονίζεται το δεύτερο οκέλος: το βάραθρο δεν είναι καταφύγιο για θρήνο (όχι να κολάσουν) ή αναζήτηση (όχι να ψάξουν για τίποτα), αλλά ο ενταφιασμός (να ρίξουν τα χέρια τους) της δημοκρατικότητάς τους (τα χέρια συμβολίζουν τη δημοκρατικότητα του ανθρώπου).



## 12. Τα σχήματα λόγου: Οξύμωρο

Τι είναι

Δύο λέξεις / φράσεις που αλληλοαναιρούνται ως προς το νόημα παρτιθενται μαζί, δίνοντας την αίσθηση μιας αντίφασης, λ.χ. ζωντανά νεκροί.

Η λειτουργία του οξύμωρου σχήματος

Με το οξύμωρο σχήμα αναδεικνύονται οι αντιφατικές πτυχές ενός στοιχείου ή μιας κατάστασης. Ο αναγνώστης μπορεί να δει αυτή την αντίφαση, εάν διακρίνει με βάση τα συμφερόδημα το συγκεκριμένο νόημα.

Ελεύθεροι πολιορκημένοι

Δ. Σολωμός

«Πολιορκημένοι» σωματικά, αλλά «ελεύθεροι» πνευματικά.

Κοινό μυστικό.

Η πληροφορία παρουσιάζεται ως κρυφή, αλλά τη γνωρίζουν όλοι.

«Δάφνον δάφνον»

Τονίζεται η αντίφαση: προσφορά, χωρίς όμως καμία αξία, ίσως και επιζήμια.

Κλείσε τα μάτια σου αν θές να Τον δεις· φράζε τα αυτά σου, να Τον ακούσεις.

Ν. Καζαντζάκης, Ο φτωχούλης του θεού

Για να, μπορέσεις να δεις και να ακούσεις αυτό που δεν φαίνεται και δεν ακούγεται με τα μάτια και τα αυτιά (θεός), πρέπει να πάψεις να τον αναζητάς με τις αισθήσεις.

... μια αβέβαιη βεβαιότητα πως αυτόν τον άντρα θα τον ξανάβρωσα στον όρφο μου, παρτέρα, παρακάτω.

Γ. Σκούρης, Το μυθιστόρημα μιας δολοφονίας

Το οξύμωρο αποδίδει την αίσθηση μιας βεβαιότητας, η οποία δεν στηρίζεται σε αντικειμενικά δεδομένα, αλλά στο ένστικτο.

Είμαστε πεισιπότες, επιδιώκουμε το αδύνατο! (Seamus Heaney, Pídamas lo imposible)

Ερνέστο Τσε Γκεράρα

Η φράση προβάλλει την ανάγκη να υπερβούμε τους φόβους και τους δισταγμούς που μάς υποβάλλουν οι άλλοι σε σχέση με τη δυνατότητα υλοποίησης των στόχων μας: το γεγονός ότι επιδιώκουμε κάτι δύσκολο (που φαντάζει ουτοπικό σε κάποιους) δεν σημαίνει ότι είμαστε ρομαντικοί ονειροπώλοι.

## 13. Τα σχήματα λόγου: Ασύνδετο σχήμα

Τι είναι

Όμοιες προτάσεις ή όροι παρτιθενται στη σειρά με κόμμα, χωρίς σύνδεσμο.

Η λειτουργία του ασύνδολου σχήματος

Το ασύνδετο σχήμα επιτρέπει τη σύντομη και πυκνή απόδοση πολλών νοημάτων σε μία περίοδο, διαμορφώνοντας ύψος, πυκνότητα και αισθητικό ρυθμό. Χωρίς τη χρήση του ασύνδολου σχήματος οι ίδιες πληροφορίες θα έπρεπε να παρουσιαστούν σε περισσότερες προτάσεις και περιόδους.

Στα λογοτεχνικά κείμενα ειδικότερα, το ασύνδετο σχήμα μεταφέρει συχνά στον αναγνώστη ένα κλίμα με τις συνασθηματικές προεκτάσεις του (δραματικότητα, ένταση) και διατηρεί αμείλιτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη.

Πάλι κοττάζω παλιές φωτογραφίες  
από διαδηλώσεις, πορείες, συγκεντρώσεις  
σε δρόμους, σε γήπεδα, σε πλατείες  
φωτογραφίες του '65, του '68, του '74...

Τίτος Πατσίκας, Παλιές φωτογραφίες

Με το ασύνδετο σχήμα αποδίδεται η αγωνιστική στάση των ανθρώπων στο παρελθόν (δράσεις, τόποι, χρονολογίες) και μεταφέρεται το κλίμα της εποχής.

Ονειρεύεστανε πύργους, αγύριστα πάρκα, παραμυθένια ταξίδια και πολλά άλλα πράγματα ανεκδιήγτητα. Μα κυρίως ονειρεύεστανε μια μεγάλη αγάπη, που να τη γεμίσει, να τη φιλοξένη, να τη λυγρίσει από όλες τις μίζριες της καθημερινής ρουτίνας, να εξυψώσει ολόκληρη τη ζωή της στο επίπεδο της ποιητικής και των ιδανικών. Περφιμενε έναν ωραίο πρίγκιπα, έναν ήρωα, ένα μεγάλο ποιητή. Της έφεραν έναν καθηγητή νομικής με γκράβα μαλλιά [...]

Οι γονείς της, το συγγενολόι, οι καλοί φίλοι του σπιντιού της έπαινε, σ' όλοι τους τόνους, πως δε θα ξαναβρεί τέτοια ευκαιρία, πως λίγα κορίτσια έχουνε τη δική της τύχη, πως έπρεπε να είναι τρελά ευτυχισμένη, πως θα έκανε μεγάλη ευχαρίστηση στους δικούς της, πως όλες οι φιληγνίδες της θα κτηνίνζαν από τη ζήλεια.

Γιώργος Θεοτοκάς, Αγνώ

Με το ασύνδετο σχήμα περιγράφονται οι προσδοκίες της ηρωίδας από τον έρωτα και αισθητοποιείται ένα κλίμα ρομαντικό και εξιδανικευμένο. Ταυτόχρονα, μεταφέρεται στον αναγνώστη η ένταση αυτής της επιθυμίας που καταλαμβάνει την ψυχή της ηρωίδας.

Στη δεύτερη παράγραφο, με το ασύνδετο σχήμα αποκαλύπτεται η ένταση της προσδοκίας του κοινωνικού περιγύρου να μείνει την ηρωίδα για τον προτεινόμενο γάμο με την αισθητική ποί των επιχειρημάτων τους (πως δε θα ξαναβρεί... πως λίγα κορίτσια έχουνε..., πως έπρεπε να είναι... πως θα έκανε μεγάλη ευχαρίστηση... πως όλες οι φιληγνίδες της θα κτηνίνζαν...).



## 14. Τα σχήματα λόγου: Επανάληψη και Σχήμα κύκλῳ

## α. Επανάληψη

Λέξεις ή φράσεις επανέχονται διαρκώς στο κείμενο. Με τον τρόπο αυτόν, τονίζεται ένα σημείο / νόημα ή επιβεβαιώνεται η αλήθεια ενός αριθμένου και αποπροδόκτου πράγματος/κατάστασης ή/και δηλώνεται συναισθηματική φόρτιση (ταραχή, φόβος, έντονος ενθουσιασμός):

Όμως... Σιγά σιγά και μέρα τη μέρα άρχικά να νοιώθω να με βιάζεται η φθορά. Η φθορά στην καρδιά, στα αισθήματα, τις προσδοκίες μου... Η φθορά στις σχέσεις με τους ανθρώπους, τους συνδεδεμένους. Κι άρχισα να παρομοιάζω τον εαυτό μου με το χρησιμοποιημένο, το «εφθαρμένο» εκατομύριο που [...] το προσορίζουν για την πυρά. Το πιστεύω πια στο τέλος πως ένα δειλάτι βρώμικα χιλάρικα ήμου, δέμενη σταυρωτά με το μπάκι και την ετικέτα «εφθαρμένον».

Σοφία - Κλήμη Παναγιωτοπούλου, Το εφθαρμένον

Είμαι *αθάνατος*, Μήτρον, *αθάνατος*! Ξέρεις τι σημαίνει αυτό; *Δεν θα πεθάνω ποτέ. Δε θα πεθάνω ποτέ. Μπορείς να το αισθανθείς; Μπορείς να το νιώσεις; [...]* Βλέπεις με τι έχεις να κάνεις, Μήτρον; Έναν *αθάνατο* – σαν θεό!

Normand Spinrad, Ο Τζακ Μήτρον και η αιωνιότητα

## β. Σχήμα κύκλῳ

Μια πρόταση ή περίοδος αρχίζει και κλείνει με την ίδια λέξη ή φράση, λ.χ.: *Μοναχί τον δρόμο επίηρες, έξω νάθες μοναχί.*

Το σχήμα αυτό αξιοποιείται και σε ευρύτερα λογοτεχνικά κείμενα (ποίηματα, αφηγήματα), στην αρχή και το τέλος των οποίων αξιοποιείται η ίδια ή παρόμοια φράση ή αναφορά. Με τον τρόπο αυτόν, τονίζεται το συγκεκριμένο νόημα.

«Όλοι σέ λένε κατευθείαν άγνάμια,  
έγώ σέ προσφωνώ γυναίκα κατευθείαν

[...]

Σέ λέω γυναίκα  
γιατί είσ' αϊχιδάωτη».

Κική Δημουλά, Σημείο Αναγνωρίσεως

Με την επανάληψη της λέξης *φθορά* και της ετυμολογικά συγγενούς «εφθαρμένον» τονίζεται το κυρίαρχο συναισθηματικό αλλοτρίωσης και διάβρωσης που βιώνει η ηρωίδα.

Η επανάληψη της λέξης *αθάνατος* και σημειολογικά συγγενών φράσεων αποδίδουν τη συναισθηματική φόρτιση του ήρωα (έντονος ενθουσιασμός, για την κατάκτηση της αθανασίας) και την ανάγκη του να επιβεβαιώσει όσα λέει επαναλαμβάνοντάς τα.

Η αναγνώριση του αγάματος ως συμβόλου της θέσης της γυναίκας επιμένεται στην αρχή και στο τέλος του ποιήματος. Τονίζεται με τον τρόπο αυτόν η αιχμαλωσία της (σε στερεότυπους ρόλους), όπως αναφέρεται και στον τελευταίο στίχο.

## 15. Σχήματα λόγου που σπανίζουν σπανιότερα

Εκτός από τα προηγούμενα σχήματα λόγου, η χρήση των οποίων παρατηρείται ιδιαίτερα συχνά στα λογοτεχνικά κείμενα, υπάρχουν και σχήματα λόγου των οποίων η παρουσία είναι σπανιότερη:

## Α. Με βάση τη σημασία των λέξεων

|                                                   |                                                                                      |
|---------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------|
| Κατεύχλην                                         | Αλληγορία                                                                            |
| Αγλάνει το πρόσωπο ή το αντικείμενο που κυριεύει. | Υποκρίνεται ένα διαφορετικό (βαδύτερο) νόημα από εκείνο που δηλώνει η ιστορία, π.χ.: |
| αντιπροσωπεύει μια έννοια, π.χ.:                  | Ο μύθος του σηγάλου του Πλάτωνα.                                                     |
| Η Πλάη έπεσε (η Κωνσταντινούπολη)                 |                                                                                      |

## Αυτότητα

## Υπερβολή

Στη θέση μιας λέξης χρησιμοποιείται η αντίθετη με όλην την δύναμή της. Με αυτόν τον τρόπο περιγράφονται οι θετικές ή αρνητικές εντυπώσεις που μεταφέρει η αρχική λέξη, π.χ.:

|                              |                                                                                         |
|------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|
| ήκουσε θόρυβον όχι μικρόν    | Στο έμμα χιλούς έκοψε, στο έβγα δυο χιλιάδες και στο καλά το γύρισμα κανέναν δεν αφήνει |
| Αλ. Παπαδιαμάντης, Η φώνισσα | Δημοτικό τραγούδι                                                                       |

## Ευφημοποίηση

Λέξεις ή φράσεις με αρνητικό περιεχόμενο αντικαθίστανται από άλλες με θετικό ή ουδέτερο περιεχόμενο (προς απομάκρυνση του κακού ή περιορισμό αρνητικών εντυπώσεων) π.χ.:

*παράκλητες απάδεις* (αντί: θύματα μεταξύ αμάχων), *η αρρώστια* (αντί: ο καρκίνος)



## B. Με βάση τη θέση των λέξεων

| Υπερβατό                                                                                                                              | Πρωθυεστερο                                                                               |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------|
| Μια λέξη ή φράση παρεμβάλλεται ανάμεσα σε άλλες που έχουν στενή συντακτική / νοηματική σχέση, π.χ.:<br>Απ' της Ανδριανούπολης τα μέρη | Παρατίθεται πρώτο εκείνο που χρονικά έπεται, π.χ.:<br>Τέλος κι αρχήν η μνήμη εδώ δεν έχει |

| Παρήχηση                                                                                                                                                                    | Ομοιοτέλεστο                                                                                                                 |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Ο ίδιος φθόγγος (συνηθώς σιμωμένος) επαναλαμβάνεται σε διαδοχικές λέξεις, π.χ.:<br>Εάν τον Πάριον τελικά δέχεται να τον πάρεις, χαρά θα πάρουμε εμείς, θα πάρει και ο Πάρις | Διαδοχικές φράσεις που τελεωθούν σχηματίζοντας ομοιοκαταληξία, π.χ.:<br>...η μύτη της έγινε μέλινα, τα χέλια της καρμαμέλινα |

| Χιαστό                                                                                                                                         | Πολυσύνδετο                                                                                                               |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Δύο λέξεις ή φράσεις που αναφέρονται σε δύο προηγούμενες, παρατίθενται με αντίστροφη σειρά, π.χ.:<br>Μες στις παλαιμένες χώρες, χώρα παλαιμένη | Περισσότεροι από δύο όμοιοι όροι συνδέονται με συμπλεκτικούς συνδέσμους, π.χ.:<br>Κρουγές και κατόρες και στργκλές πόνου. |

## Γ. Με βάση τη συμφωνία των λέξεων

| Κατά το νοούμενο                                                                                                                                                                                                              | Καθοδικό-μερικό                                                                                                                                                                                                                     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Η σύνταξη ακολουθεί το νόημα και όχι τους γραμματικούς κανόνες, π.χ.:<br>Ο άνθρωπος τούτος, πριν ακόμα ρεμπελέψουν ο κόσμος (αντί: ρεμπελέψει ή ρεμπελέψουν οι άνθρωποι), είχε παντρευτεί.<br>Κωνσταντίνος Θεοτόκης, Πιστορία | Λέξη που δηλώνει διαμεγμένο σύνολο ομοιώπων με τον όρο που δηλώνει το μέρος του συνόλου και όχι με γενική διαμετρική ή εμπεριόθετα (από + γενική), π.χ.:<br>παίρνει τον κατήφορο, την άκρη το ποτάμι (αντί: την άκρη του ποταμιού). |

| Ανακόλουθο                                                                                                                  | Ελέη                                                                                                                                     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Συντακτική ασυμφωνία των όρων, π.χ.:<br>Η κυρία-Πηνελόπη του Κρητού, του Δούκα η θυγατέρα, χρόνους της γράφουν τα προικά... | Ένας όρος μιας πρότασης έλκεται συντακτικά από την πτώση όρου άλλης πρότασης, π.χ.:<br>Τα Γιάννενα, η δημοψη πόλη της Ηπείρου, κοιμάται. |

| Υπαλλαγή                                                                                                                              | Πρόληψη                                                                                                                                               |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Ένα επίθετο αποδίδεται σε ένα ουσιαστικό, ενώ αναφέρεται σε άλλον όρο της πρότασης, π.χ.:<br>από τον ιδρωμένο κορμό του στέρβους του. | Το υποκείμενο εξαρτημένης πρότασης τοποθετείται «προληπτικά» ως αντικείμενο στην κύρια πρόταση, π.χ.:<br>Ξέρεις τον Σωκράτη ποιος είναι (ο Σωκράτης). |

## Α. Με βάση την πληρότητα του λόγου

| Ανδιήλωση                                                                                           | Ανασώνηση                                                       |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|
| Επανόληψη λέξης ή φράσης με την προσθήκη ενός προσδιορισμού, π.χ.:<br>Αηδία μου, Αηδία μου ξανθέ... | Επιφωνηματική φράση, π.χ.:<br>Και η φωνή του, Γεέ μου! Τι φωνή! |

| Βραχυλογία                                                                         | Ζεύγυμα                                                                                                                                                       |
|------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Παραλήφονται λέξεις που εννοούνται, π.χ.:<br>Σε τραγουδά, όπως το πουλί (τραγουδά) | Δύο αντικείμενα αποδίδονται στο ίδιο ρήμα, ενώ το ένα από αυτά ανατελεί νοηματικά άλλο ρήμα, π.χ.:<br>Να το ποτίσω κρύο νερό και όροσερό χορτάρι (να το τολώ) |

| Υποφορά-ανθυποφορά                                                                                                                                                                                      | Παραλήλεια                                                                              |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|
| Μια ερώτηση απαντείται στην αρχή αφηρητικά και μετά δίνεται η σωστή απάντηση, π.χ.:<br>μήλα σε γάμο ρίχνονται, μήλα σε χαροκόνη.<br>Μήδε σε γάμο ρίχνονται μήδε σε χαροκόνη.<br>Η Δέσπη κάνει πόλεμο... | Το ίδιο νόημα εκφράζεται καταφατικά και αρνητικά, π.χ.:<br>Να σωπάσεις και να μη μιλάς. |

Πλεονασμός  
Χρησιμοποιούνται περισσότερες λέξεις από όσες χρειάζονται για την έκφραση κάποιου νοήματος, π.χ.:  
Σηκώνομαι πάνω.



## Β. Αφηγηματικές τεχνικές διαχείρισης του χρόνου

### 1. Ως προς τη σειρά των γεγονότων

#### α. Γραμμική αφήγηση

| Τι είναι                                                                                                                                                                                                              | Πρόθεση συγγραφέα                                                                                                                                                                                                                                                      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Ο αφηγητής ακολουθεί πιστά τη χρονική διαδοχή (σειρά) των γεγονότων, όπως αυτά συνέβησαν στον χρόνο της ιστορίας. Σε αυτήν την περίπτωση, ο χρόνος της ιστορίας (Χ.Ι.) «ταυτίζεται» με τον χρόνο της αφήγησης (Χ.Α.). | Σε μικρά αποσπάσματα της αφήγησης επιτρέπει την παρακολούθηση της διαδοχής των γεγονότων και τη χρονική κατάταξη τους από τον αναγνώστη. Καταλήγει, ωστόσο, μονότονη και δεν παρακινεί το ενδιαφέρον του αναγνώστη, όταν αξιοποιείται σε ευρύτερα αφηγηματικά κείμενα. |

Στο παρακάτω απόσπασμα από το μυθιστόρημα *Στου Χατζηγέρμανου του Κοσμά Πωλήτη*, ο αναγνώστης παρακαλούβει με χρονική σειρά την ιστορία της βίαιης μέλας στη νύχτα αναχώρησης των κατοίκων ενός ελληνικού χωριού της Μικράς Ασίας, για να αποφυγούν τη μανία των Τούρκων:

*Κάτι μας έζηνησε μέσα στη νύχτα. Οι φωνές: Σκυλιά ουρλιάζανε. [...] Σιγά σιγά πήρε τ' σφτί μου ένα βουλήτό, σα να κύλαγε άγριο ποτόμι, ξεχειλούσε κατά δω, ζύγωνε ολόενα. Και ξαφνικά, μπουκάρανε απ' τα σοκάκια κοπάδι ανθρώποι, ακυρτοί, αλσφασιμένοι, μ' ένα μπόγο στον ώμο, μ' ένα μισρό στην σκαλιά, μ' ένα τεντέρέ στα χέρια [...] Μουγγολ, ακυρτοί, μ' σπριμένα μούτρα, τραβάγανε μπροστά. Φόρεσα ένα παντέλνι πάνω από τη νυχτικάκι μου και κατέβηκα στ' Αλάι. Μέσα με πάλι τους. [...] Ένα γρήγορο ποδοβολήτό ακούστηκε σε κάποιο καλντερίμι. Οι Τούρκοι!*

#### β. Ανδοδρομική αφήγηση / Ανάληψη

Ο αφηγητής ανακαλεί γεγονότα που χρονικά είναι προγενέστερα από το σημείο της ιστορίας στο οποίο βρισκόμαστε τη συγκεκριμένη στιγμή της αφήγησης.

- Φωτίζει γεγονότα / συμπεριφορές / συναισθηματικές καταστάσεις που έχουν τις ρίζες τους στο παρελθόν ή, απλά, σχετίζονται με αυτό.
- Παρέχει, με τρόπο ελεγχόμενο, στον αναγνώστη τις πληροφορίες που κρίνει ότι θα κρατήσουν αιμώτο το ενδιαφέρον του.

Στο παρακάτω απόσπασμα από το αφήγημα του Αλεχάντρο Παλόμας Ένας γιος η αναδρομή στο παρελθόν φωτίζει την τωρινή συναισθηματική κατάσταση του αφηγητή («ένωση και σκληρό στο λαμό»), επειδή θυμήθηκε τη μητέρα του και συνεδηγόνησε το ανέφικτο της επιθυμίας της φίλης του (θυμήθηκε ότι του είχε εκμυστηρευθεί ότι είναι αρραβωνιασμένη και, επομένως, δεν θα μπορούσε με βάση τα ήθη της κοινωνίας να γίνει αέροσυνοδος):

«Όχι.» Έκανε όχι με το κεφάλι, και στη συνέχεια είπε: «Τώρα, θέλω να γίνω αεροσυνοδός στο Ντουμπάι [...] Τι τέλειο να έχεις μητέρα αεροσυνοδό, έτσι δεν είναι; Τόσο μοντέρνα και τόσο όμορφη, σαν ηθοποιός του Μπρόνχουτ...» Ένωσα κάτι σκληρό στο λαμό και ανοιγόλεια τα μάτια πολλές φορές, επειδή θυμήθηκα τη μαμά και επίσης την μητέρα που ήμασταν στο σπίτι της Ναζία και κοιτάζαμε ένα άμμοι με φωτογραφίες και μου έδειξε μία μ' έναν άντρα πολύ σοβαρό, μ' ένα μούρο μουστάρκι, ντυμένο με στρατιωτικά και λγάκι χοντρό. Όταν τη ρώτησα αν είναι αυγενής της, η Ναζία πήρε παράξενο ύφος και είπε ναί με το κεφάλι. «Τον λένε Αχμέτ» είπε, «και είναι ο αρραβωνιστικός μου.»

#### γ. Προδρομική αφήγηση / πρόληψη

| Τι είναι                                                                                                                                                                                                                               | Πρόθεση συγγραφέα                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Ο αφηγητής παρουσιάζει (ή απλά υπονοείται) γεγονότα που θα συμβούν σε μελλοντικό χρόνο από το σημείο της ιστορίας στο οποίο βρισκόμαστε στη συγκεκριμένη στιγμή. Πρόκειται, δηλαδή, για την πρόωπη αφήγηση ενός μελλοντικού γεγονότος. | <ul style="list-style-type: none"> <li>• Συνοχεύει τα γεγονότα με τη μελλοντική εξέλιξη, ώστε να φωτιστούν και να κατανοηθεί η σημασία τους.</li> <li>• Προϊδεάζει τον αναγνώστη για την εξέλιξη της ιστορίας.</li> <li>• Παρέχει, με τρόπο ελεγχόμενο, στον αναγνώστη πληροφορίες για την εξέλιξη, που κρίνει ότι θα ενισχύσουν το ενδιαφέρον του.</li> </ul> |

Στο παρακάτω απόσπασμα από το διήγημα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη *Ακόμα*, ο αφηγητής αναφέρεται σε κάτι που θα συμβεί μελλοντικά, προετοιμάζοντας τον αναγνώστη για την εξέλιξη:

*Και με τα λόγια τούτα του απόβηκε κάθε ελπίδα. Ο Κούρκουπος εκατιάλαβε μέσα του, πως μελλόμενο ήσουν να γίνεις φρονιάς και η σκέψη τούτη ήταν τρομερή [...]*

Κωνσταντίνος Θεοτόκης, *Ακόμα*.



## 2. Ως προς τη διάρκεια των γεγονότων

Ανάλογα με τον ρυθμό που επιδιώκει να προσδώσει ο αφηγητής στην αφήγηση, «μεταβάλλει» τη διάρκεια των γεγονότων: επιταχύνει, επιβραδύνει ή εξισώνει τον χρόνο της αφήγησης με τον χρόνο της ιστορίας. Πιο αναλυτικά:

## α. Επιτάχυνση

Τι είναι

Πρόθεση συγγραφέα

- Κρατά αμείωτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη, καθώς αποφεύγει την κόπωση που μπορεί να προκαλέσει η αναλυτική εξιστόρηση γεγονότων περιορισμένου ενδιαφέροντος.
- Εστιάζει στα κύρια γεγονότα της ιστορίας, για τα οποία ο αναγνώστης αδημονεί να μάθει την εξέλιξή τους.

## β. Επιβράδυνση

Τι είναι

Πρόθεση συγγραφέα

- Διευκρίνιζε το ενδιαφέρον / την αγωνία του αναγνώστη για την εξέλιξη και ιδιαίτερα για ό,τι πρόκειται να συμβεί στα πρόσωπα της ιστορίας.
- Σκιαγραφεί τις εσωτερικές διεργασίες των προσώπων, τα βαθύτερα κίνητρα των αντιδράσεών τους και τον χαρακτήρα τους.
- Φωτίζει πολυάριθμα τα γεγονότα, ιδιαίτερα όσα έχουν κομβική σημασία στην ιστορία.

## γ. Σκηνή / ιστορική

Τι είναι

Πρόθεση συγγραφέα

- Πρόκειται για τον διάλογο προσώπων ή τον εσωτερικό μονόλογο ενός ήρωα της ιστορίας. Στην περίπτωση αυτήν, ο χρόνος της αφήγησης ταυτίζεται με τον χρόνο της ιστορίας (ισοχρονία).
- Επιτυγχάνει τη δραματοποίηση της αφήγησης, δημιουργεί δηλαδή στον αναγνώστη την αίσθηση ότι τα γεγονότα συμβαίνουν μπροστά του, όπως ακριβώς έγιναν.

## 3. Ως προς τη συχνότητα των γεγονότων

Ανάλογα με την έμφαση που επιδιώκει ο αφηγητής να προσδώσει στα διάφορα γεγονότα που συγκροτούν την ιστορία, αξιοποιεί αφήγηση μοναδική, θαυμαστική ή επαναληπτική. Πιο αναλυτικά:

## α. Μοναδική αφήγηση

Τι είναι

Πρόθεση συγγραφέα

- Παρουσίαση στην αφήγηση μία φορά του γεγονότος, όπως είναι ο βασικός τρόπος αφήγησης.
- Τονίζει τη μοναδικότητα του γεγονότος.

Παράδειγμα

Ένα μεσημέρι αντάμωσε στο δρόμο την κόρη τους, την Πέρλα, δεκαεξάχρονη κοπέλτσα, που γύριζε απ' το σκολειό. Της χαμογέλασε.

Κοσμάς Πλοήτης, Στου Χατζηφράγκου

## β. Θαυμαστική αφήγηση

Τι είναι

Πρόθεση συγγραφέα

- Παρουσίαση στην αφήγηση μία φορά του γεγονότος, όπως είναι ο βασικός τρόπος αφήγησης.
- Τονίζει τη μοναδικότητα του γεγονότος.
- Αποδίδει περιληπτικά τα επαναλαμβανόμενα γεγονότα.

Παράδειγμα

Πήγανε καφέ ή μία γκαζόζα, οι γυναίκες τους τρώγανε μία βανίλια και τα παιδιά μοιραζόντανε το λουκούμι που κορόταν στα δού. Την Κυριακή τ' απογευμα ξαναβγήκανε περίπατο, πάλι οικογενειακάς ή πηγαίνανε στο καφενείο και χαμογελούνταν ώπου να περάσει κι αυτή – μια μέρα ακόμα χαλένι.

Δημήτρης Χατζής, Το τέλος της μικρής μας πόλης

## γ. Επαναληπτική αφήγηση

Τι είναι

Πρόθεση συγγραφέα

- Παρουσίαση στην αφήγηση πολλές φορές του γεγονότος, όπως είναι ο βασικός τρόπος αφήγησης.
- Αποδίδει το γεγονός με διαφορετικό ύψος ανάλογα με τις στοχεύσεις του ή με διαφορετική εστίαση, παρουσιάζοντας διαφορετικές εκδόχές του (ή και ερμηνείες).



## Γ. Τύποι αφηγητή

## 1. Ως προς τη συμμετοχή στην ιστορία

| Αφηγητής                                                                                                                                                                                        | Παράδειγμα                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Ομοδηγητικός</p> <p>Ο αφηγητής συμμετέχει στην ιστορία που αφηγείται ως ήρωας (αυτοδηγητικός) ή ως δευτερεύον πρόσωπο ή ως απλός μάρτυρας.</p>                                               | <p>Σήμερα στο σχολείο πολύ μικρόθηκα. Και την περίμενα πώς και πώς αυτή τη μέρα. Γιατί σήμερα θα μας έδωε διαβρωμένες τις εκθέσεις μας. Η δεσποινίς, λοιπόν, αφού μίληκαμε μέσα, μολίρασε οδοντών τα τετράδια. Μόνο σε μένα δεν το 'δωσε.</p> <p>Ευγενία Φακίνου, Αστράδειη</p>                                                                                                                                                                                                                    |
| <p>Ετεροδηγητικός</p> <p>Ο αφηγητής δεν συμμετέχει ως πρόσωπο στην ιστορία που αφηγείται.</p>                                                                                                   | <p>Η ζωή της ήταν ήδη χτισμένη με το φόβο του μπαμπά. Από τα μάτια του πότερα της εκπαιμόταν ήδη η μογεία και ο πονικός της ζωής της. Ο μπαμπάς βέβαια δεν τους συγχωρούσε ότι ήταν κορίτσια. Κι αυτό έπρεπε να το θεωρούν φυσικό. Γι' αυτό, όταν της χαμογελούσε, έπληε στο γαλάζιο. Μόνο που χαμογελούσε πολύ σπάνια. [...] Από πολύ μικρή πληροσοφρήθηκε ότι ο μπαμπάς είχε ιδιαίτερους λόγους να 'ναι δυσαρεστημένος μαζί της.</p> <p>Ανθή Ζωγράφου, Η γυναίκα που χόθηκε καβάλα στ' αλόγο</p> |
| <p>2. Ως προς το αφηγηματικό επίπεδο («Ποιος μιλάει» στην ιστορία: φωνή)</p>                                                                                                                    |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| Αφηγητής                                                                                                                                                                                        | Παράδειγμα στην Οδύσσεια                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
| <p>Εξωδηγητικός (αφηγητής α' βαθμού)</p> <p>Ο βασικός αφηγητής που οδηγείται την ιστορία.</p>                                                                                                   | <p>Ο Όμηρος είναι ο αφηγητής α' βαθμού του έπους της Οδύσσειας.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
| <p>Ενδοδηγητικός (αφηγητής β' βαθμού)</p> <p>Δευτερεύων αφηγητής – πρόσωπο της ιστορίας – ο οποίος αφηγείται μια μικρότερη ιστορία στο πλαίσιο της κύριας, με την τεχνική του εγκιβώτισμού.</p> | <p>Ο Οδυσσεύς αφηγείται τις περιπέτειές του στον Αγκίνοο στις ραψώδιες θ' έως μ' (αφηγητής β' βαθμού).</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |

## 3. Ως προς την επίδοση/οπτική γνώση («Ποιος βλέπει» στην ιστορία)

Διαφορετικούς τύπους αφηγητή έχουμε με βάση και την επίδοση/οπτική γνώση της αφήγησης. Το καθοριστικό κριτήριο εδώ είναι ο βαθμός γνώσης που διαθέτει ο αφηγητής σε σύγκριση με τη γνώση των προσώπων. Πιο αναλυτικά:

## α. Εσωτερική επίδοση: αφηγητής-άνθρωπος

Η γνώση του αφηγητή ταυτίζεται με τη γνώση του συγκεκριμένου προσώπου της ιστορίας από την οπτική γνώση του οποίου οδηγείται την ιστορία· η γνώση αυτή είναι σχετική.

- Ο αφηγητής «βλέπει» με τα μάτια ενός προσώπου της ιστορίας. Γνωρίζει τη συμπεριφορά του, τις μνήμες σκέψης του, τα βαθύτερα κίνητρα των ενεργειών του, τα συναισθήματά του ανέκδοτα σε πρόσωπα και καταστάσεις με τα οποία έρχεται σε επαφή.
- Έχει περιορισμένη οπτική. Γνωρίζει/λέει μόνο όσα ξέρει το συγκεκριμένο πρόσωπο, αποκαλύπτει στην αφήγηση τα χαρακτηριστικά και τον υποκειμενισμό του συγκεκριμένου προσώπου και ενδεχομένως, του διαφεύγουν καταστάσεις ή μερολήψια.
- Αφηγείται συνήθως σε α' ενικό ρηματικό πρόσωπο (σπάνια σε β' ενικό ρηματικό πρόσωπο: ανεύθυνση προς εαυτόν).

## β. Μηδενική επίδοση: αφηγητής παντογνώστης

Ο αφηγητής «βλέπει»/γνωρίζει τα πάντα, παρατηρώντας την ιστορία «από ψηλά» (αφηγητής-θεός):

- Γνωρίζει και λέει περισσότερα από όσα γνωρίζουν τα πρόσωπα της ιστορίας.
- Γνωρίζει τις σκέψεις και τα συναισθήματα όλων των προσώπων της ιστορίας.
- Έχει απόλυτη γνώση (ή, έστω, μεγαλύτερη από τη γνώση των προσώπων) και, επομένως, δεν περιορίζεται στην οπτική μόνο ενός προσώπου (απόλυτη γνώση = έλθειση επίδοσης).
- Αφηγείται συνήθως σε γ' ρηματικό πρόσωπο.

## γ. Εξωτερική επίδοση: αφηγητής-κήρυκα

Ο αφηγητής γνωρίζει/λέει λιγότερα από όσα γνωρίζουν τα πρόσωπα της ιστορίας.

- «Βλέπει» με τον φυτό μιας κήρυκας (αφηγητής-κήρυκα / πρόβλημα).
- Παρουσιάζει τους ήρωες να ενεργούν, χωρίς να παρέχει πρόσβαση στις σκέψεις και τα συναισθήματά τους.
- Αφηγείται σε γ' ρηματικό πρόσωπο.
- Συναντάται σε αστυνομικά μυθιστορήματα και έργα μυστηρίου.



## Εφαρμογές / Παροδείγματα

Τα 'φανε η ζωή έγινε τραπείκιος. [...] Σιγά σιγά και μέρα τη μέρα άρχιζα να νοιώθω να με βαρύνει η φθορά. Η φθορά στην καρδιά, στα αισθήματα, τις προσδοκίες μου... Η φθορά στις σχέσεις με τους ανθρώπους τους συναδέλφους, μ' αυτούς τους καθημερινούς ανθρώπους. [...] Μετρώντας στα ψαλμωδία μου, έβρισκα ξεφτισμένες όλες τις αξίες, τα ιδανικά, την όμορφη αρχή, τη χαρά της δουλειάς, τη συναδέλφικότητα. [...] Να τα μουτρώσεις, λέει, όλα, σμίαν ωραία ηρώων», να λουστείς λυστεριά, να καταλάβεις επί τέλους ποιος είσαι. Οτι είσαι άνθρωπος με γνώμη, ιδέες, οντότητα. Να ξαναγίνεις «εσύ». Αυτό και μόνο, για το οποιαδήποτε. Να ξαναβρεις τον εαυτό σου.

Σοφία Κλήμη-Παναγιωτοπούλου, Εξομολογήσεις

[Ο Ιορδάνης] Είδε τους μεγαλύτερους να σκοτώνουν οχτές κι εξοσκρήθηκε να κλέβει (συμερά σούκα, χωρίς να παλαιοιάζεται για το γάτα τους που, όπου έσταζε στα χέρια του, του προσέ- νουσε φανούρα και ήθικωνε φουσκάδες που πουνούσαν. [...]) Στη μέση όλων αυτών ο Ιορδάνης, ηλικοαγένης, με αλάνια στο φρόνδια και τα μαλλιά, άγριο στο μέρα μέρος και τα πόδια χροσμένα από τα κελύφη-λεπίδες των μυδιών, χωρίς να του περνά καν από τον νου ότι η ζωή...

Γιάννης Ξανθοπούλης, Την Κυριακή έχουμε νόμο (Θόλοι)

– Πώς έμαθες σαντούρι; τον πρωτό.

– Εγώ ήμουν είκοσι χρονών, Σ' ένα πανηγύρι άκουσα σαντού- ρι. Ή αναννοή μου πιάστηκε. Τρεις μέρες έκαμα να φάω. Έίχα οικονομήσει μερικά χρήματα για να παντρευτώ, σαν έβρει η ώρα. Τα έδωκα κι αγόρασα ένα σαντούρι. Να, τούτο το σα- ντούρι που βλέπεις. Έφυγα μαζί του για την Πάτρα, και βρήκα το μακαρίτη τον Κωστάκη, το δόκαλο του σαντουριού. Έπειτα στα πόδια του. [...]

Έκαστα μαζί του ένα χρόνο κι έμαθα. Και τώρα γράφω εδώ και εκεί, στα πανηγύρια, στους γέμους, και βγάνω το ψαμί μου. Ας είναι καλά οι άνθρωποι. Όταν πιάζω, μου μιλάνε μα δεν ακούω. Κάποτε πάλι ακούω, μα δεν μπορώ ν' αποκριθώ. Θέλω, μα δεν μπορώ.

– Μα γιατί;

Νίκος Καζαντζάκης, Ταξιδεύοντας

Ο αφηγητής είναι:

- Ομοδνηγτικός/αυτοδνηγτικός: διηγεί- ται σε α' ρηματικό πρόσωπο μια ιστορία στην οποία ο ίδιος συμμετέχει ως κεντρι- κό πρόσωπο.

- Αφηγητής-άνθρωπος (εσωτερική εστία- ση): «βλέπει» με τα μάτια (την οπτική γω- νία) ενός προσώπου της ιστορίας, αποκα- λύπτει τα συναισθήματα και τις σκέψεις του.

- Εξωδνηγτικός: είναι αφηγητής πρώτου βαθμού.

Ο αφηγητής είναι:

- Ετεροδνηγτικός: διηγείται σε γ' ρημα- τικό πρόσωπο μια ιστορία στην οποία ο ίδιος δεν συμμετέχει.

- Παντογνώστης (μηδενική εστίαση): γνω- ρίζει περισσότερα από τον ήρωα.

- Εξωδνηγτικός: είναι αφηγητής πρώτου βαθμού.

Στο απόσπασμα εντοπίζονται δύο αφηγητές:

- Ο βασικός αφηγητής (εξωδνηγτικός ομοδνηγτικός (Πώς έμαθες σαντούρι; τον πρωτό / Μα γιατί).

- Ο δευτερεύων αφηγητής (ενοδνηγτι- κός) του οποίου η ιστορία ενσωματώνε- ται στη βασική. (Εγώ ήμουν είκοσι ... μα δεν μπορώ).

## Α. Αφηγηματικοί τρόποι

## 1. Αφήγηση

Ο αφηγητής εκθέτει τα γεγονότα, αφηγείται δηλαδή τι συνέβη με δικά του λόγια ή μεταφέρει τις σκέψεις και τα συναισθήματα των προσώπων, χωρίς άμεση παρέμβαση των λόγων τους. Η αξιοποίηση αυτού του αφηγηματικού τρόπου υπηρετεί:

- την παρουσίαση των πράξεων και των γεγονότων που συγκροτούν την ιστορία,
- το ομαλό και γρήγορο ξετύλιγμα της ιστορίας.

Όταν πήρε να ξεθυμαίνει, ξεχύθηκαν οι άνθρωποι στους όρμους και το βάδανε για τα στήλια τους. Άρχισε να σκοτεινιάζει. Έρημος σε λίγο ο τόπος. Ένα αγοράκι γύρω στα δέκα δεν το κουνά απ' τη θέση του. Με τα μούτρα κολλημένα στα θαμπωμένα τάρμα του καφενέ, κοιτάει μέσα. [...] Ένας από μέσα άνοιξε την πόρτα του καφενέ. Δοκιμάζει να μπει τ' αγόρι.

Ιφιγένεια Χρυσοχόου, Ξεριζωμένη γενιά

## 2. Περιγραφή

Ο αφηγητής αποδίδει/αναπαριστά λεπτομερώς τόπους, καταστάσεις, πρόσωπα και χαρακτηρισ: οικιαγρα- φεί το οικητικό της ιστορίας, παρουσιάζει αναλυτικά την εμφάνιση των ηρώων κ.λπ. Η αξιοποίηση αυτού του αφηγηματικού τρόπου:

- βοηθά τον αναγνώστη να ανασυνθέτει στη φαντασία του την εικόνα των προσώπων, των τόπων κ.λπ.
- Σηπίζει την εκτόλη της ιστορίας με τις περιγραφικές πληροφορίες που την προσδούν (π.χ. με την πε- ριγραφή του χαρακτήρα ενός ήρωα «προετοιμάζεται» η αντίδρασή του και η εξέλιξη της ιστορίας).
- Επιβραδύνει την εξέλιξη της ιστορίας («παγώνοντας» για λίγο τον χρόνο) εκτονώνοντας την ένταση της αφήγησης ή προκαλώντας αγωνία και προσμονή στον αναγνώστη.

Ήταν ψηλός, εύρωμος, με μαλλιά κάστανα, που τα κούρευε με την ψιλή. Είχε μεγάλα, κρεμιαστά μουστάκια που σχημάτιζαν τεράστια λευκή περιποιημένη στο κέντρο της στρογγυλής και ροδι- νης μορφής του. Τα μικρά γαλανά του μάτια ήσαν σαν του παιδιού· άλλοτε γεμάτα αγέδωδη κι άλλοτε άκριτο θυμό.

M. Καρυάτσης, Το 10

Διάκριση περιγραφής και αφήγησης

Η περιγραφή στηρίζεται κυρίως στα επίθετα και τους προσδιορισμούς του τόπου και αποδίδει μια εικόνα/ κατάσταση «παγωμένη» στον χρόνο. Αντίθετα, η αφήγηση στηρίζεται στα ρήματα και σε χρονικούς προσ- διορισμούς και παρουσιάζει τα γεγονότα στον άξονα του χρόνου:

Κάποτε ακόμα άλλα βήματα. Και τότε πρόβαλε μπρος στα μάτια μου (αφήγηση) όραμα θαμπωτικό, αληγομένο για πάντα, πάντα, άσπρα, άσπρα, πάλλευκο: η «Θεοσκεπαστή». Πάνω απ' τα κρεμιαστά νερά, στον άγριο βράχο, πάνω απ' το ηραίοτείο (περιγραφή).

Ηλίας Βενέτης, Αφιέρωμα στη Σαντορίνη



### 3. Διότιγος

Τα πρόσωπα συνομιλούν: ο αφηγητής παραθέτει πιστά (ύφος, ιδίωμα, λεξιλόγιο κ.ά.) τον λόγο των προσώπων με τη χρήση πλαισίου ή εισαγωγικών. Στην θεατρική διάδοση απουσιάζει ο αφηγητής και η υπόθεση εξελίσσεται διαλογικά. Η αξιοποίηση αυτού του αφηγηματικού τρόπου:

- Αφήνει τα πρόσωπα να αποκαλυφθούν στον αναγνώστη ως πειστικοί και αληθοφανείς, χαρακτηριστές μέσα από τα ίδια τους τα λόγια (ύφος, απόψεις).
- Προσδίδει θεατρικότητα/δραματικότητα και ζωντάνια στην ιστορία. Ο διάλογος αποτυπώνει με τον πιο άμεσο και παραστατικό τρόπο τα γεγονότα της ιστορίας, εμψύχει τον αναγνώστη στο συνασθηματικό κλίμα της και διευκολύνει την ταύτιση του με τους ήρωές της.

### 4. Εσωτερικός μονόλογος

Ο ήρωας μιλά μόνοος, χωρίς ακροατή. Στην περίπτωση του εσωτερικού μονολόγου ο αφηγητής (μνησθεται πως) αποσύρεται και οι σκέψεις, οι αναμνήσεις, τα συνασθηματικά και οι διαθέσεις του ήρωα ξετυλίγονται συνασθηματικά («ροή της συνασθησης»). Η αξιοποίηση αυτού του αφηγηματικού τρόπου:

- Αφήνει τα πρόσωπα της ιστορίας να αποκαλυφθούν στον αναγνώστη ως χαρακτηριστές μέσα από τα λόγια, τις βαθύτερες σκέψεις, τα συνασθηματικά και τις εσωτερικές τους διεργασίες.
- Δίνεται στον αναγνώστη η εντύπωση της συνεχούς ροής σκέψεων, συνασθηματικών, διαθέσεων και αναμνήσεων, όπως έρχονται αναμνησμένα στη συνασθηση χωρίς κάποια ακολουθία διευθετημένη από τη λογική.

Δεν αποκλείεται το μέγιστό μου να είναι ένα είδος νευροσθένειας, μια συνέπεια της απομόνωσης. Αν βρισκόμουν, έστω και παράνομος, στην Αθήνα ή στο βουνό με τους αντίπαλούς, θα πείθονα το ίδιο: η μήνις φταίει το σπίτι με την παράξενη σιμόσφιμα: Τόσοι άνθρωποι, ναούδια της καταγίας που σαρώνει τον κόσμο, κι αυτή η δυστυχία να τους σμίλει, τους χωρίζει.

Στρατής Τσίρκας, *Η Λέχη*

### 5. Σχόλιο

Ο αφηγητής ενσωματώνει στην αφήγηση δικά του σχόλια για τα πρόσωπα, τις επιλογές τους, τα γεγονότα ή τις γενικότερες καταστάσεις, που συχνά οδηγούν σε γενικεύσεις. Η αξιοποίηση αυτού του αφηγηματικού τρόπου:

- Βοηθά τον αναγνώστη να κατανοεί συμπεριφορές ή καταστάσεις και να προβληματίζεται.
- Σκιαγραφεί τον αφηγητή, παρουσιάζοντας τη στάση του απέναντι σε πρόσωπα, γεγονότα και καταστάσεις της ιστορίας.
- Επιβραβεύει τη ροή της αφήγησης των γεγονότων της ιστορίας / τον αφηγηματικό χρόνο.

Δεν λέγουμε ότι οι άνθρωποι του τόπου ήταν εκτάκτως κακοί. Αλλά τους είναι χειρότεροι. Αλλά το μέγιστον κακόν οφείλεται αναμνηστικώς εις την ανακάντητα της ελληνικής διοικήσεως. Θα έλεγε τις ότι η χώρα αυτή ηγευθερώθη επίτηδες διά ν' αποδείξη ότι δεν ήτο ικανή προς αυτοδιοίκηση. Αλλά ταύτα δεν είναι του παρόντος.

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Βαρδιάνος στα σπάγκια*

### Ε. Η αθηνοφάνεια και η πειστικότητα στο λογοτεχνικό κείμενο

Αν εξαρτάσει κανείς την ποιότητα, που λειτουργεί με το δικό της εκφραστικό πλαίσιο, στην πρόταση (ή το μέγεθος) είναι η παρουσία μιας ιστορίας πειστικής, που δεν αφήνει τον αναγνώστη να σκέπεται μετέωρος και να την αμφισβητεί. Πότε, όμως, ένα λογοτεχνικό κείμενο πείθει τον αποδέκτη του ότι παρακολουθεί μια ιστορία που θα μπορούσε να έχει συμβεί;

Στοιχεία πειστικότητας και αθηνοφάνειας μιας αφήγησης

- Η **πραγματοτική/πειστική απόδοση των προσώπων της ιστορίας**, όχι μόνο του λόγου τους αλλά και της συμπεριφοράς τους. Η γλώσσα ενός ήρωα ή του αφηγητή (π.χ. το λεξιλόγιο και το ύφος που αξιοποιεί) οφείλει να είναι αθηνοφανής και φυσική, να ανταποκρίνεται δηλαδή στον τύπο του ήρωα, τον χαρακτήρα του, την κοινωνία και την εποχή του, όπως αυτές παρουσιάζονται στην αφήγηση. Για παράδειγμα, στο αφήγημα του Θανάση Βαλτινίου *Μου δίνεις πεινή για δροχμές* (σελ. 446) αναμένουμε από τον αφηγητή να «μιλά» όπως ταιριάζει στον χαρακτήρα που περιγράφεται, έναν δεικό τύπο (ταξίτη) της ελληνικής επαρχίας προηγούμενων δεκαετιών που αφηγείται την ιστορία σαν σε φιλική συζήτηση σε μια παρέα/κάποιον γνωστό: με σύντομες προτάσεις, καθημερινό λεξιλόγιο, προφορικό ύφος, λέξεις και φράσεις που ανήκουν στο επαγγελματικό του ιδίωμα, κ.ά.
- Η **κατάλληλη αξιοποίηση των αφηγηματικών τρόπων** (λ.χ. ο διάλογος ως εκφραστικός τρόπος παρέχει στον αναγνώστη την αίσθηση ότι τα γεγονότα συμβαίνουν μπροστά στα μάτια του) και η **μεταξύ τους ισχυρή σχέση**, ώστε ο ένας να στηρίζει και να συμπληρώνει τον άλλον. Για παράδειγμα, η περιγραφή της δόλιας κατάστασης του παράφρονος στο αφήγημα του Μιχαήλ Μητσόκη, *Εκ τρελός* (σελ. 547) καθιστά αθηνοφανή (αναμενόμενη με βάση τα ήθη της εποχής) την κακομεταχείριση του από τους συντονιστές του.
- Η **τοποθέτηση της ιστορίας** στον πραγματικό κόσμο, σε χρόνο και τόπο, με αναφορές σε ιστορικά γεγονότα, τοπωνύμια, ονόματα ηρώων κ.λπ.
- Η **πλοκή**: τα γεγονότα πρέπει να συνδέονται μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο, ώστε η εξέλιξη να παρουσιάζεται ως λογική και φυσική, χωρίς χάσματα. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα αφηγηματικά ευρήματα/επινοήσεις. Για παράδειγμα, στο απόσπασμα από το μυθιστόρημα του Κοσμά Πολίτη *Στου Χάρτη-φρόκου* (σελ. 561-562) η καθυστερημένη αναγνώριση της θρησκευτικής ιδιαιτερότητας των νεοφερμένων Εβραίων παρουσιάζεται αθηνοφανής από την αφήγητή με την αναφορά στη ρωμολογική γλώσσα τους και τη συμμετοχή της Πέρας, στο ελληνικό παρεναγώγιο, ενώ το ευρημα του εξαγίνου άσπρου στο μενταγιόν της, κοπέλας, προωθεί με αθηνοφάνεια την εξέλιξη της ιστορίας, καθώς επιτρέπει την αναγνώριση της θρησκευτικής διαφοροποίησής της από τον παπα-Νικόλα.



## Στ. Η ποίηση

## 1. Μοντέρνα και παραδοσιακή ποίηση

| Παραδοσιακή ποίηση                                                                                          | Μοντέρνα ποίηση                                                                     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|
| Ειμετρος στίχος                                                                                             | Ελεύθερος στίχος                                                                    |
| Ο στίχος υποτάσσεται στις ανάγκες της παραδοσιακής μετρικής                                                 | Ο στίχος δεν ακολουθεί την παραδοσιακή μετρική και έχει έντονα πεζολογικά στοιχεία. |
| Ομοιοκαταληξία                                                                                              | Απουσία ομοιοκαταληξίας                                                             |
| Υπάρχει μουσικός τόνος και ρυθμός.                                                                          | Εγκαταλείνεται η μουσικότητα και ο ρυθμός της ομοιοκαταληξίας.                      |
| Ομοιόμορφες στροφές                                                                                         | Άνωτες στροφές                                                                      |
| Το ποίημα χωρίζεται σε στροφές με ίσο αριθμό στίχων ανά στροφή.                                             | Οι στροφές του ποιήματος έχουν διαφορετικό αριθμό στίχων.                           |
| Κανονική χρήση σημείων στίξης                                                                               | Χαλαρή στίξη ή και αστίξια                                                          |
| Ακολουθούνται αυστηρά οι κανόνες στίξης.                                                                    | Η στίξη είναι χαλαρή, κάποτε παραλείνεται.                                          |
| Ποιητικό λεξιλόγιο                                                                                          | Καθημερινό λεξιλόγιο                                                                |
| Λέξεις προσεκτικά επιλεγμένες, λεπτές, «ποιητικές». Αποφεύγονται οι καθημερινές και «αντιποietικές» λέξεις. | Αξιοποιείται το καθημερινό λεξιλόγιο.                                               |
| Σαφήνεια                                                                                                    | Αμφισημία / πολυσημία                                                               |
| Οι λέξεις χρησιμοποιούνται με την κοινή σε όλους σημασία τους, χωρίς αμφισημίες.                            | Οι λέξεις χρησιμοποιούνται συχνά με τρόπο υπαινικτικό και ασαφή.                    |
| Λογική ακολουθία                                                                                            | Απουσία λογικής αλληλουχίας                                                         |
| Οι επιμέρους ιδέες και εικόνες του ποιήματος συνδέονται μεταξύ τους με λογικές σχέσεις.                     | Οι επιμέρους ιδέες και εικόνες του ποιήματος συνδέονται μεταξύ τους συνειρμικά.     |
| Τίτλος δηλωτικός περιεχομένου                                                                               | Δυσνόητος / «προβληματικός»                                                         |
| Ο τίτλος προοιχεί για το περιεχόμενο του ποιήματος.                                                         | Υπαινίσσεται ή αποκρύπτει το θεματικό κέντρο του ποιήματος.                         |

## 2. Το ποιητικό υποκείμενο / Η ποιητική φωνή

Ο δημιουργός ενός ποιήματος (ο ποιητής) δεν ταυτίζεται με αυτόν που «μιλάει» στο ποίημα (το ποιητικό υποκείμενο / την ποιητική φωνή). Πολλά συχνά ο ποιητής υποδύεται ρόλους χρησιμοποιώντας τη φωνή άλλου προσώπου. Κάποτε μάλιστα σε ένα ποίημα μπορεί να ακούγονται δύο διαφορετικές φωνές (για παράδειγμα, στο ποίημα του Κ. Π. Καβάφη *Περμένοντας τους βαρβάρους* δύο ανώνυμα πρόσωπα διαλέγονται (ερωταποκρίσεις) στην αγορά μιας πόλης). Γι' αυτό, βασική προϋπόθεση για την κατανόηση του ποιητικού κειμένου είναι να εντοπίσουμε ποιο είναι το πρόσωπο του οποίου η φωνή ακούγεται στο ποίημα. Η κατανόηση αυτή σπρίζεται στο:

- Περιεχόμενο των λόγων που αποκαλύπτουν ιδιότητες του προσώπου.
- Σε μορφικές-γλωσσικές επιλογές όπως η στίξη (λόγου χάρη, τα εισαγωγικά), το ρηματικό πρόσωπο κ.λπ.
- Τον τίτλο του κειμένου, ο οποίος ενδεχομένως προσδιορίζει το πρόσωπο του οποίου η φωνή ακούγεται.

*Καλημέρα λοιπόν ακροστή κι ακροάτρια  
είμ' ο άλλος σταθμός μια φωνή με ετήσκεια  
δεν υπάρχω στην τύχη μα σου μοιάζω ενώ  
σου χαϊδεύω τ' αυτή κι είμαι πάντα εδώ.*

Διονύσιος Τσακνής, *Mass Media*

Όπως δηλώνεται και από τον τίτλο (*Mass media*) η φωνή που ακούγεται στο τραγούδι ανήκει στα Μέσα Ενημέρωσης. Πιο συγκεκριμένα, ακούγεται η φωνή του ραδιοφωνίου που απευθύνεται στο κοινό (ακροατή κι ακροάτρια).

*Με λόγια, με φυσιογνωμία, και με τρόπους  
μια εξαίρετη θα κάρω πανορία·  
και θ' αντικρύζω έτσι τους κακούς ανθρώπους  
χωρίς να έχω φόβον ή αδυναμία.*

Θα θέλουν να με βιάθουν. Αλλά δεν θα ξέρει κανείς απ' όσους θα με πλησιάζουν  
πού κέννται η πληγές μου, τα τραυτά μου μέρη,  
κάτω από τα ψεύδη που θα με σκεπάζουν. —

*Ρήματα της καυχίσεως του Αιμιλιανού Μονάη.  
Άραγε να 'χαμε ποτέ την πανορία αυτή;  
Εν πάση περιπτώσει, δεν την φόρεσε πολύ.  
Είκοσι επτά χρονώ, στην Σικελία πέρανε.*

Κ.Π. Καβάφης, *Αιμιλιανός Μονάη,  
Αλεξάνδρειας, 628-655 μ.Χ.*

Στους πρώτους οχτώ στίχους του ποιήματος ακούγεται η φωνή του Αιμιλιανού Μονάη, όπως δηλώνεται από τον τίτλο του ποιήματος και την παρουσία του α' ενικού ρηματικού προσώπου.

Στους τέσσερις τελευταίους στίχους το ποιητικό υποκείμενο παραθέτει οχόλια για τη στάση ζωής (ρήματα της καυχίσεως) και πληροφορίες για το τέλος του Αιμιλιανού (Είκοσι επτά χρονώ, στην Σικελία πέρανε).



## 3. Το συμβόλαιο στην ποίηση

Πρόκειται για μια λέξη ή μια φράση που δηλώνει ένα γεγονός, το οποίο με τη σειρά του σημαίνει κάτι άλλο, παραπλήρως, δηλαδή, με βάση συνειρημόν και τη λειτουργία της μεταφοράς σε καταστάσεις ή έννοιες πέραν του ίδιου. Ο αναγνώστης καλείται να αποκωδικοποιήσει τα σύμβολα που αξιοποιούνται στο ποίημα και να κατανοήσει τη σημασία τους και τα νοήματα που υποδηλώνονται. Αυτή ακριβώς η κατανόηση των συμβόλων συνιστά την πράξη της ερμηνείας του ποιήματος.

Νίκος Γκάτος, Το δίκτυο

Θεόδωρος Ντιόρρος, Ψαλίδι και ρολόι

Κάθε φορά που ανοίγεις δρόμο στη ζωή  
μην περιμένεις να σε βρει το μεσονύχτι,  
έχε τα μάτια σου ανοιχτά βρόδου ηρωί  
γιατί μπουστά σου πάντα απλώνεται ένα δίκτυο.

Αν κάποτε στα βρόχια του πισσείς  
κανείς δε θα μπορέσει να σε βγάλει,  
μονάχος βρες την άκρη της κλωστής  
κι αν είσαι τυχερός, ξεκίνα πάλι.

Αυτό το δίκτυο έχει ονόματα βαριά  
που 'ναι γραμμένα σ' ερπασφράγγιστο κρέμπι,  
άλλοι το λέν του κάτω κόσμου ποτηριά  
κι άλλοι το λέν της πρώτης άνοιξης αγάπης.

Το αφηγημένο πείσιμο του ψαλιδιού  
απάνω στο τραπέζι  
που 'ναι η γριάδα του σαν όψη φωτισμένη από θυοίες  
και μέσα κρατημένες

μακριά από το ξεκαρσά των άλλων  
που 'ναι πιο τυχεροί ηλασμέντοι.

Ο κρότος του μιλάει για τη δουλειά τη βροδινή,  
στο κλείσιμο μέσα από τζάμια χειμωνιάτικα,  
στο νεκροζώνταντο το χέσιμο

σε τρύπες ολάνοιχτες, καλοκαιριού,  
κι ανοίγει πλημμυρίσματα,  
σε καταδίκες που θα κρατήσουνε καιρό.

Τις συντροφεύει.

Και δίνει στις ελπίδες

–κουρασμένες–

πιο πολλή ζωή αν' το ρολόι που

–λές ποτέ δεν κάνει τίποτ' άλλο–

μετράει τη δουλειά του ψαλιδιού.

Το δίκτυο θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συμβολίζει όλες τις παγίδες ή εμπίδρα που μπορεί να συναντήσει ένας άνθρωπος στη ζωή, για την αποφυγή των οποίων πρέπει να βρίσκεται σε εγρήγορση, π.χ. ερωτική απογοήτευση (της πρώτης άνοιξης αγάπης), δόλιες συμπεριφορές κ.λπ.

Το ψαλίδι και το ρολόι συμβολίζουν την επιμοχθή και καταμεστωτική καθημερινότητα ενός εργαζομένου. Το πρώτο είναι το βασικό εργαλείο της δουλειάς του, καθώς ανήκει σ' εκείνους που είναι «καταδικασμένοι» να εργάζονται σκληρά και αδιάκοπα. Το δεύτερο (ρολόι) δεν «κάνει τίποτ' άλλο» παρά «μετράει» τις ατέλειωτες ώρες εργασίας του, κατακαίρια και χειμώνες.

## ΤΕΤΑΡΤΟ ΘΕΜΑ

## Ερμηνευτικός οχοδιασμός &amp; Προσωπική ανταπόκριση στο λογοτεχνικό κείμενο

- A. Ερμηνευτικός οχοδιασμός και προσωπική ανταπόκριση στο λογοτεχνικό κείμενο: τύποι ερωτήσεων
- B. Μεθοδολογία ερμηνευτικού οχοδιασμού / προσωπικής ανταπόκρισης & Εφαρμογές

Το Τέταρτο Θέμα αναφέρεται στο λογοτεχνικό κείμενο και ζητείται από τους μαθητές/τριες:

- να σχολιάσουν ερμηνευτικά το κείμενο,
- να παρουσιάσουν την ανταπόκρισή τους σε αυτό, να προβούν σε στοχαστικές επισημάνσεις (αποδοχή ή απόρριψη) που αφορούν πρόσωπα/χαρακτήρες του κειμένου, θέσεις, αξίες, κοινωνικά περιβάλλοντα.

Με βάση το ΦΕΚ 4134/09/09/2021, λαμβάνεται με κλήρωση από την Τριμελή Θεμάτων και βαθμολογείται με 15 μονάδες.



## Α. Ερμηνευτικός σχολιασμός και προσωπική ανταπόκριση στο λογοτεχνικό κείμενο: τύποι ερωτήσεων

Το Τέταρτο Θέμα αξιολογεί την ικανότητα του μαθητή να τοποθετείται ερμηνευτικά απέναντι στο λογοτεχνικό κείμενο και να παρουσιάζει την προσωπική του ανταπόκριση σ' αυτό. Η διατύπωση των ερωτήσεων ποικίλλει ανάλογα με το ιδιαίτερο περιεχόμενο κάθε λογοτεχνικού κειμένου.

Μπορούμε, ωστόσο, να διακρίνουμε δύο γενικές κατηγορίες θεμάτων – ερωτήσεων: τις ερωτήσεις ερμηνευτικού σχολιασμού του λογοτεχνικού κειμένου και τις ερωτήσεις προσωπικής ανταπόκρισης του μαθητή σ' αυτό. Πρόκειται για ερωτήσεις που αφορούν το περιεχόμενο του κειμένου και όχι τα εκφραστικά μέσα ή τις αφηγηματικές τεχνικές (οι οποίες αφορούν στο Τρίτο Θέμα του Κριτηρίου Αξιολόγησης).

### 1. Ερώτηση ερμηνευτικού σχολιασμού

Στις ερωτήσεις αυτές ο μαθητής καλείται να εκθέσει τη δική του ερμηνεία πάνω στο κείμενο και να τη στηρίξει με αναφορές σε αυτό (βλέπε παρακάτω για την αξιοποίηση χώρων του λογοτεχνικού κειμένου). Οι ερωτήσεις αυτές μπορεί να αναφέρονται σε:

| α. Ερμηνεία                                                                      | Ενδεικτικές διατυπώσεις                                                                                                                                                                                                                        | Ανάπτυξη                                                                                                                                                                                                                      |
|----------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Συναισθηματικής κατάστασης (του ήρωα ή του αφηγητή ή του ποιητικού υποκειμένου). | <p>Να ερμηνεύσεις στο <b>Κείμενο 2</b> τη συναισθηματική φόρτιση στην οποία βρίσκεται το ποιητικό υποκείμενο.</p> <p>Να ερμηνεύσεις αξιολογώντας σχετικές κειμενικές ενδείξεις τη συναισθηματική αντίδραση του Π... όταν συνευδνητοποίη...</p> | <p>Παρουσιάζουμε την ψυχική κατάσταση (συναίσθημα, διακυμάνσεις) όπως αποκαλύπτεται στο κείμενο (ερωτήσεις, μεταφορές κ.λπ.) και αναζητούμε τους λόγους που την προκαλούν.</p> <p>[Βλέπε αναλυτικά παρακάτω: Εφαρμογή 1.]</p> |

<sup>1</sup> Πρέπει να κατανοηθεί η διαφορά ανάμεσα στην ερώτηση ερμηνευτικού σχολιασμού στην Α' και τη Β' Λυκείου και το ερμηνευτικό σχολίο που εξετάζεται στις Πανελλαδικές. Εξέταση στην Γ' Λυκείου, στην πρώτη, η ερμηνεία στηρίζεται μόνο στο περιεχόμενο με αναφορές σε χωρία του κειμένου, ενώ στη δεύτερη απαιτεί και αναφορές σε εκφραστικά μέσα, αφηγηματικές τεχνικές κ.λπ. που αξιοποιούνται στο λογοτεχνικό κείμενο. Ομοίως, ο συνδυασμός του Τρίτου Θέματος (εκφραστικά μέσα, τεχνικές κ.λπ.) και Τέταρτου Θέματος (ερμηνευτικός σχολιασμός συνιστά προετοιμασία του μαθητή στην Α' και τη Β' Λυκείου για το ερμηνευτικό σχολίο στο οποίο θα εξεταστεί στην Γ' Λυκείου.

Να ερμηνεύσεις τη στάση των ανθρωπίνων στο **Κείμενο 2** («άγγελος εξάγγελος»).

Για ποιους λόγους ο πατέρας του αφηγητή και οι γέροντες του νησιού ήθελαν να τον αποτρέψουν από το να γίνει ναυτικός;

[Βλέπε αναλυτικά παρακάτω: Εφαρμογή 3.]

Συμβολισμού

Τι συμβολίζει, κατά τη γνώμη σου, το δίχτυ;

Εντονίζουμε τον συμβολισμό (που είναι το σύμβολο και τι συμβολίζει) και τον εξηγούμε με βάση τους νόμους στίχους του ποιήματος.

Επιδόνη/απόφαση/ένεργεια

Να ερμηνεύσεις την πράξη του Κούρη Κουμπου με αναφορές στο **Κείμενο 2**.

Αναζητούμε και παρουσιάζουμε με βάση τις πληροφορίες του κειμένου τους λόγους που οδήγησαν τον ήρωα σε μια συμπεριφορά ή ενέργεια.

| β. Παρουσίαση                             | Ενδεικτικές διατυπώσεις                                                                                                                                                                   | Ανάπτυξη                                                                                                                                                             |
|-------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Βασικού θέματος – προβληματισμού          | Ποιος είναι ο βασικός προβληματισμός του ποιητικού υποκειμένου; Ποιος εκτιμάς πως είναι ο κύριος προβληματισμός του ποιήματος;                                                            | Εντονίζουμε τον βαθύτερο προβληματισμό (ερώτημα / θέμα) που αναδεικνύεται από την ανάγνωση του ποιήματος και τον παρουσιάζουμε αναλυτικά με βάση το περιεχόμενό του. |
| Στάσης/συμπεριφοράς ατομικής ή κοινωνικής | Ποιες στάσεις απέναντι στη μόρφωση αναδεικνύονται μέσα από τον διάλογο του μαργαριταρένιου με τον Μέλιο; Ποια είναι η στάση του ποιητικού υποκειμένου απέναντι στο θέμα του πατριωτισμού; | Εντονίζουμε τη στάση ενός προσώπου, συνόλου ή ποιητικού υποκειμένου απέναντι σε κάποιο θέμα και την παρουσιάζουμε με βάση τις πληροφορίες του κειμένου.              |

Συγκεκριμένων πληροφοριών

Ποια είναι τα ταλέντα του Αναστάση, σύμφωνα με το **Κείμενο 2**; Τι προσφέρει στον ήρωα του **Κειμένου 2** η απόφαση εκπομπών στο ραδιόφωνο;

Αντλούμε από το κείμενο και παρουσιάζουμε τις συγκεκριμένες πληροφορίες με αναφορές σε αυτό.



## v. Χαρακτηρισμός

Ενδεικτικές διατυπώσεις

Απάντηση

Προσώπου (ήρωα, αφηγητή ή ποιητικού υποκειμένου)

Πώς χαρακτηρίζεις τον μικρό εφημέριον στο Κείμενο 1 με κριτήριο τις μεθόδους που εφαρμόζει, για να πουλήσει τις εφημερίδες του;

Πώς θα χαρακτήριζες το ποιητικό υποκείμενο μέσα από τα συμβάντα που εκδίδει στη «βιογραφία» του;

Εφαρμογή 2.]

Κατάσταση/εποχή/ κοινωνικού κλίματος

Στο Κείμενο 2 παρουσιάζονται τα κα-  
λοκαίρια των παιδικών χρόνων του ήρωα. Πώς θα τα χαρακτήριζες και γιατί;

Αποδίδουμε χαρακτηρισμό/-ους σε μια εποχή/κατάσταση, κ.ά. με βάση το κλίμα που περιγράφεται, τις κυρι-  
αρχές αντιλήψεις, συμπεριφορές, κ.ά.

## 2. Ερώτηση προσωπικής ανταπόκρισης και στοχαστικών επισημάνσεων

Ο μαθητής καλείται να εκθέσει αιτιολογημένα τον τρόπο με τον οποίο τοποθετείται προσωπικά απέναντι σε ένα θέμα που πραγματεύεται το λογοτεχνικό κείμενο. Συγκεκριμένα:

## Προσωπική ανταπόκριση

Ενδεικτικές διατυπώσεις

Απάντηση

Σκέψεις/προβληματισμοί/ συναισθήματα

Να εκφράσεις τις σκέψεις και τα συναισθήματα που σου δημιουργούνται από την ανάγνωση του λογοτεχνικού κειμένου.

Ποιον προβληματισμό για τη σχέση του ανθρώπου με την εργασία σου γεννά η ανάγνωση του ποιήματος;

Παράβουμε και αιτιολογούμε τις σκέψεις, τους προβληματισμούς ή/και τα συναισθήματα (βλέψη, απογοήτευση, αισιοδοξία, ελπίδα, κ.ά.) που μας γεννά το περιεχόμενο του κειμένου (οι ιδέες, οι στάσεις, κ.ά.).

Συμφωνία ή διαφωνία με μια άποψη/στάση, κ.ά.

Ταυτίζεσαι μ' αυτά ή διαφοροποιείσαι;

Συμφωνείς ή διαφωνείς με τη στάση ζωής που εκφράζει το ποιητικό υποκείμενο;

Να εκφράσεις τη συμφωνία ή τη διαφωνία σου με τις σκέψεις που διατυπώνει ο Π... για την εργασία.

Προβάλουμε σε στοχαστικές επισημάνσεις, αποδεχόμενοι ή απορρίπτοντας μια άποψη, στάση, συμπεριφορά, κ.ά. και αιτιολογώντας την απόφασή μας με βάση τις προσωπικές μας επιλογές/απόψεις. Κάθε τεκμηριωμένη άποψη είναι αποδεκτή.

[Βλέπε αναλυτικά παρακάτω: Εφαρμογή 3.]

Προσωπική στάση

Ποια στάση υιοθετείς εσύ σε παρόμοιες περιπτώσεις;

Πώς θα ένιωδες ως υπάλληλος αν είχες έναν τέτοιο εργοδότη και γιατί;

Πώς εσύ συμπεριφέρεσαι σε ανάλογες περιπτώσεις;

Τοποθετούμε τον εαυτό μας στη θέση ενός προσώπου του κειμένου και περιγράφουμε αιτιολογημένα τη δική μας πρόταση ή διαφορετική αντίδραση, τα συναισθήματά μας, κ.ά.

[Βλέπε αναλυτικά παρακάτω: Εφαρμογή 2.]

Αξιολόγηση

Πώς κρίνεις τη συμπεριφορά του λαμβάνοντας υπόψη...

Πώς κρίνεις τη στάση του πατέρα και των κατοίκων της περιοχής απέναντι σε...

Αξιολογούμε θετικά ή αρνητικά μια στάση/συμπεριφορά/απόφαση/ενέργεια, κ.ά. Κάθε αιτιολογημένη κρίση είναι αποδεκτή.

Συσχέτιση/σύγκριση με τη σύγχρονη εποχή/πραγματικότητα

Να σε απασχολήσει αν έχει διαφοροποιηθεί σήμερα η στάση / αντιμετώπιση αυτή;

Να διατυπώσεις την προσωπική σου τοποθέτηση για ανάλογα φαινόμενα της εποχής μας.

Εντονίζουμε ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε συμπεριφορές ή καταστάσεις που περιγράφονται στο κείμενο και σε ανάλογα φαινόμενα στην εποχή μας.

[Βλέπε αναλυτικά παρακάτω: Εφαρμογή 1.]

## 3. Η διατύπωση του Τέταρτου Θέματος

Στις διατυπώσεις του Τέταρτου Θέματος παρατηρείται συνήθως ο συνδυασμός των δύο παραπάνω τύπων ερωτήσεων.

α. Η διατύπωση της ερώτησης περιλαμβάνει δύο ερωτήματα

Συνήθως, υπέρχουν δύο ερωτήσεις από τις οποίες η μία είναι ερμηνευτικού οχολοισμού και η άλλη προσωπικής ανταπόκρισης. Στην περίπτωση αυτή, ο μαθητής καλείται να απαντήσει σε δύο διακριτές παραγράφους (μία για κάθε ερώτηση) με όριο 150 λέξεων περίπου. Το πρώτο ερώτημα, συνήθως, βαθμολογείται με δέκα (10) μονάδες και το δεύτερο με πέντε (5) μονάδες.



## Διατύπωση τέταρτου θέματος

Σχολιασμός

Πώς ερμηνεύεις τη συμβολή που το ποιητικό υποκείμενο απευθύνει στους αναγνώστες του *Κειμένου 2*; (μονάδες 10) Πώς εσύ συμπεριφέρεσαι σε ανάλογες περιπτώσεις; (μονάδες 5)

Η απάντησή σου να εκτείνεται σε 120-150 λέξεις.

Το θέμα αποτελείται από δύο ερωτήματα:

1. Ερώτημα ερμηνευτικού σχολιασμού («Πώς ερμηνεύει... του Κειμένου 2»), το οποίο βαθμολογείται με δέκα (10) μονάδες.

2. Ερώτημα προσωπικής ανταπόκρισης - προσωπικής στάσης («Πώς εσύ συμπεριφέρεσαι σε ανάλογες περιπτώσεις»), το οποίο βαθμολογείται με πέντε (5) μονάδες.

Όριο λέξεων: 150 λέξεις.

## β. Η διατύπωση της ερώτησης περιλαμβάνει ένα ερώτημα

Ανότερο συχνά η διατύπωση περιλαμβάνει μόνο ένα ερώτημα, είτε ερμηνευτικού σχολιασμού (συνήθως) είτε προσωπικής ανταπόκρισης (σπάνια). Στην περίπτωση αυτήν, το όριο λέξεων μπορεί να είναι μικρότερο, περίπου 120 λέξεις. Στην απάντηση ο μαθητής καλείται να συντάξει μία παράγραφο.

## Διατύπωση τέταρτου θέματος

Σχολιασμός

Να παρουσιάσεις, γράφοντας ένα κείμενο 120 περίπου λέξεων, τη συναισθηματική κατάσταση των ανέργων αξιολογώντας τις κατάλληλες λέξεις ή φράσεις από το *Κείμενο 2*.

Το θέμα αποτελείται από ένα ερώτημα ερμηνευτικού σχολιασμού και η έκταση της απάντησης περιορίζεται στις 120 λέξεις.

## β. Μεθοδολογία ερμηνευτικού σχολιασμού / προσωπικής ανταπόκρισης και Εφαρμογές

## 1. Ο ερμηνευτικός διάλογος

Η σύνταξη του κειμένου ερμηνευτικού σχολιασμού (θέμα 4) ή του ερμηνευτικού σχολίου στην Γ' Άσκηση στηρίζεται στα αποτελέσματα του ερμηνευτικού διαλόγου, ο οποίος πραγματοποιείται στην τάξη με την ανάδοση και διατύπωση ερωτημάτων σχετικά με το «τι λέει το κείμενο» και την απάντησή τους από τους μαθητές με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού. Η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει συγκεκριμένα στάδια: τη διατύπωση του ερωτήματος ή του θέματος για συζήτηση προς εκκίνηση του διαλόγου, την τοποθέτηση των μαθητών/-τριών στο ερώτημα και τη συνακόλουθη συζήτηση, τις παρεμβάσεις του εκπαιδευτικού για την πλήρη ανάπτυξη του διαλόγου, τους νέους κύκλους ερωτημάτων προς συζήτηση, τη σύνοψη και σύνταξη του ερμηνευτικού σχολίου ή σχολιασμού.

Στα κριτήρια Αξιολόγησης την παραπάνω διαδικασία καλείται να πραγματοποιεί μόνος του ο μαθητής, θέτοντας ο ίδιος ερωτήσεις, διατυπώνοντας υποθέσεις και δίνοντας απαντήσεις / ερμηνείες, π.χ.:

- Υπάρχει κάποιο σημείο της ιστορίας ή του κειμένου που μου προκαλέσε το ενδιαφέρον; Ποιο; Γιατί;
- Ποιο είναι το κεντρικό ερώτημα / θέμα συζήτησης που θέτει το κείμενο;
- Ποιες συμπεριφορές / αξίες / χαρακτηρισ / διλήμματα κ.λπ. αναδεικνύονται στο κείμενο; Ποια σημεία του κειμένου τις στηρίζουν;
- Πώς εξηγούνται οι συγκεκριμένες αντιδράσεις των προσώπων; Ποια στοιχεία του κειμένου στηρίζουν την ερμηνεία μου;
- Ποια συναισθήματα αισθάνεται το ποιητικό υποκείμενο / ο αφηγητής; Τι τα προκαλεί; Ποια σημεία του κειμένου επιβεβαιώνουν την ερμηνεία που έδωσα ως προς αυτά;
- Αν λάβω υπόψη ότι το ποίημα / αφήγημα αναφέρεται σε μια προηγούμενη εποχή, ποιες πληροφορίες για αυτήν υπάρχουν στο κείμενο;
- Ποιες εκφράσεις, λόγια ή πράξεις μου προκαλέσαν εντύπωση και γιατί;

## Εφαρμογή

Κώστας Μόντης, Νύχτες

Καλό, θ' απορροφήσουν κάτι από την έννοια σου  
η μέρα, η κίνηση, η δουλειά σου, οι φίλοι,  
και θα μπορέσεις ύστερα να πας  
σε κάποιο θέατρο ή κέντρον ή όπου αλλού.

Όμως όταν τελειώσουν όλα  
τα θέατρα και τα κέντρα κλείσουν,  
και πουν οι φίλοι καληνύχτα,  
και πρέπει να γυρίσεις μια στο σπίτι, τι θα γίνει;



Το ξέρεις πως σκληρή, αδυσώπητη  
σε περιμένει στο κρεβάτι σου η έγνοια.

Θα 'σαι μονάχος.

Και τότες θα λογαριαστείτε.

Θες ή δε θες, θα μπουκ κάτω όα, να λογαριαστείτε.

Θα 'σαι μονάχος

κι ανυπερόστος απ' τα θέατρα και τα κέντρα,

κι απ' τη δουλειά σου και τους φόβους.

Σε περιμένει στο κρεβάτι σου η έγνοια.

Θά 'ρθεις, δεν γίνεται. Είν' τόσο όγυυρη γι' αυτό, και περιμένει.

Είναι στο σπίτι και σε περιμένει.

### Ερωτήσεις ερμηνευτικού διαλόγου

Υποθέσεις / Απαντήσεις

Γιατί στο ποίημα κυριαρχεί το β' ενικό  
ρηματικό πρόσωπο;

Επειδή το ποιητικό υποκείμενο απευθύνεται στον αναγνώστη  
-ίως και στον εαυτό του (εσωτερικός μονόλογος), για να τον  
προειδοποιήσει για κάτι που θα συμβεί.

Τι τον απειλείται κάθε βράδυ; Ποια  
λέξη δηλώνει αυτό που θα συμβεί;

Τον άνθρωπο καθημερινά τον περιμένει η αντιμετώπιση με την  
«έγνοια», με τον εαυτό του και τη συνειδησή του, με τις υπαρ-  
ξιακές του αγωνίες αλλά και με τα προσωπικά ή ευρύτερα προ-  
βλήματα.

Γιατί το βράδυ και όχι την υπόλοιπη  
μέρα; Τι συμβαίνει την υπόλοιπη μέρα;

Την υπόλοιπη μέρα ο άνθρωπος αναλώνεται σε διάφορες δρα-  
στηριότητες (δουλειά, κέντρα διασκέδασης, θέατρο, κ.ά.) με  
τις οποίες προσπαθεί να αποφύγει την αντιμετώπιση. Το βράδυ  
όμως, όταν επιστρέφει στο σπίτι, την ώρα που ξυπνάει για  
ύπνο, αυτές δεν υπάρχουν (είναι «μονάχος κι ανυπερόστι-  
στος»).

Ποιες εκφράσεις μού προκαλέσαν εντύ-  
πωση και γιατί;

Οι επαναλήψεις «σε περιμένει» και «θα είσαι μονάχος» που δεί-  
χνουν το αναπόφευκτο της αντιμετώπισης με τη συνειδηση και  
τις έγνοιες μας. Και η φράση «θα λογαριαστείτε» με την οποία  
δίνεται η αίσθηση μιας σκληρής αντιμετώπισης.

Με βάση όλα τα παραπάνω, ποιο είναι  
το κεντρικό επίσημα / θέμα συζήτησης  
που θέτει το ποίημα;

Πιοτεύω ότι το κεντρικό προς συζήτηση θέμα που θέτει το  
ποίημα είναι η αναπόφευκτη αντιμετώπιση του ανθρώπου με  
τη συνειδησή του, τις αγωνίες και τις έγνοιες του, μια αντιμε-  
τώπιση την οποία δεν μπορούμε να αποφύγουμε.

## 2. Αξιολόγηση κειμενικών αναφορών

Η ανώνηση στο θέμα ερμηνευτικού σχολιασμού δεν μπορεί να είναι αυθαίρετη, αλλά οφείλει να στηρίξε-  
ται στις πληροφορίες του κειμένου. Ο μαθητής, δηλαδή, καλείται να επιλέξει από το κείμενο και να παρα-  
θέσει στην ανώνηση του φράσεις ή χωρία που επιβεβαιώνουν την ερμηνεία του.

α. Ζητήματα σχετικά με την αξιολόγηση κειμενικών χωρίων

1. Η αναφορά σε χωρία του κειμένου δεν εξαρτάται από τη διατύπωση του θέματος

Η παράθεση στην ανώνηση του μαθητή λέξεων, φράσεων ή χωρίων του λογοτεχνικού κειμένου  
πρέπει να γίνεται ανεξάρτητα από το εάν υπάρχει ή όχι στη διατύπωση του θέματος η σχετική  
οδηγία, όπως: «Με σχετικές κειμενικές ενδείξεις να περιγράψεις... / να ερμηνεύσεις με αναφορά στο  
κείμενο 2... / Να ερμηνεύσεις με αναφορά σε σχετικές ενδείξεις στο Κείμενο 2... / Χρησιμοποιώντας  
στοιχεία του κειμένου...».

Η απουσία κειμενικών αναφορών στερεί από την ανώνηση του μαθητή την απαιτούμενη σύνδε-  
ση με το περιεχόμενο του λογοτεχνικού κειμένου και αφήνει τις ερμηνείες, μετέωρες και αυθαίρε-  
τες. Γι' αυτό, αξιολογείται αρνητικά.

2. Η παράθεση κειμενικών χωρίων πρέπει να είναι:

Εύστοχη

Ο μαθητής, δηλαδή, πρέπει να επιλέγει το κατάλληλο χωρίο, το περιε-  
χόμενο του οποίου επιβεβαιώνει τη συγκεκριμένη ερμηνεία / ανώνηση.

Συμπληρωματική  
της ερμηνείας  
του μαθητή

Ο ρόλος των κειμενικών αναφορών είναι να επιβεβαιώσουν μια ερμη-  
νεία/άνοψη που έχει διατυπώσει ο μαθητής και όχι να την υποκατα-  
στήσουν. Ο κυρίαρχος ποσοτικά και ποιοτικά λόγος στην ανώνηση  
(πρέπει να) είναι αυτός του μαθητή και όχι του κειμένου.

Περιορισμένη  
αριθμητικά

Στόχος είναι η στήριξη των βασικών ιδεών (όχι όλων) της ερμηνείας/  
ανώνησης που δίνει ο μαθητής. Οι συνεχείς παράθεσεις χωρίων κου-  
ράζουν τον αναγνώστη με τις συνεχείς διακοπές της ροής του λόγου.

Περιορισμένη ως  
προς την έκταση

Τα εκτεταμένα αποσπάσματα του κειμένου αποβαίνουν σε βάρος  
της οικονομίας λόγου, εάν μάλιστα λάβουμε υπόψη το όριο λέξεων.  
Γι' αυτό, είναι προτιμότερο να αξιοποιούνται σύντομα χωρία ή, ακόμη,  
φράσεις ή λέξεις του κειμένου.



## β. Τεχνικές αξιοποίησης κειμενικών χωρίων

Στην αξιοποίηση των κειμενικών αναφορών ο μαθητής έχει δύο επιλογές:

## 1. Παρενθετική παράθεση χωρίων ή φράσεων

Ο μαθητής προσθέτει, περιχλώνοντας, σε παρενθέσεις, σύντομα χωρία του κειμένου που επιβεβαιώνουν τις ερμηνευτικές διαπιστώσεις του.

## 2. Ενσωμάτωση στον λόγο του μαθητή

Ο μαθητής εντάσσει στη ροή του λόγου του (στις ερμηνευτικές διαπιστώσεις του) φράσεις ή σύντομα χωρία του κειμένου, περιχλώνοντάς τα σε εισαγωγικά.

Στο τραγούδι προβάλλεται ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι αντιδρούν στο άκουσμα ψευδών ειδήσεων. Επειδή οι τελευταίες έχουν καθήσυχαστική επίδραση («πούχαζε η ψυχή μας») και περιέχουν κολακίες («όχι, χάιδεψαν τ' αυτιά»), οι άνθρωποι έχουν την τάση να αποδέχονται άκριτα τα ψέματα ως αλήθεια («έμοιαζε μ' αλήθεια η κάθε του ψευτιά»). [...]

Η πρόνοιας του αφηγητή είχε μια εμμονική σχέση με τον καθρέπτη, που την ακολούθησε και στον θάνατό της και την «κατέστρεψε». Ο λόγος αυτής της εμμονής είναι ότι ήταν ένας «καθρέφτης παραμορφωτικός», ο οποίος «εκμυλίωνε» τα χαρακτηριστικά του προσώπου, με αποτέλεσμα όποιος καθρεφτιζόταν σε αυτόν να φαίνεται ότι έχει «εκθαμβωτική ομορφιά», ακόμη και αν ήταν άσχημος. [...]

Οι δύο τρόποι αξιοποίησης των κειμενικών αναφορών στην απάντηση του μαθητή είναι αποδεκτοί και ισοτίμητοι, όταν εφαρμόζονται με μέτρο.

Από τη μια, η ενσωμάτωση φράσεων ή χωρίων στη ροή του λόγου του ίδιου του μαθητή αποκαλύπτει εκφραστική άνεση στον χειρισμό του λόγου (που του επιτρέπει να ενσωματώνει χωρίς προβλήματα στη σύνταξη ή το νόημα αποσπασμάτα ή φράσεις του κειμένου), συμβάλλει στην οικονομία λόγου (που είναι σημαντική, λόγω του περιορισμού του ορίου των λέξεων) και αποτρέπει τις συνεχείς διακοπές (για να παρατεθούν παρενθετικά χωρία) εξασφαλίζοντας τη φυσική ροή του λόγου του μαθητή.

Από την άλλη, η τεχνική αυτή δεν είναι πάντοτε εφικτή και, οπωσδήποτε, πρέπει να γίνεται με περιορισμένα σε έκταση χωρία, ώστε να μην υποκαθίσταται ο λόγος του μαθητή από τον λόγο του κειμένου. Γι' αυτό, ο μαθητής θα πρέπει να έχει εξοικειωθεί και να μπορεί να συνδυάζει και τις δύο αυτές τεχνικές, ώστε να έχει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Π.χ.:

Στο ποίημα, οι παρενθετοί στίχοι εκφράζουν το ανώτερο ήθος των «κακών εμψόρων» που αναδεικνύεται μέσα από τη φιλοσοφημένη στίση ζωής τους. Γιατί δεν θυσιάσαν τις αξίες τους στον βωμό του χρήματος; και δεν έχασαν την ψυχή τους («κι' η ψυχή μας / εitan το ύψοςμα που δεν τ' αγόρασε κανείς»), αλλά έζησαν με ολνιγάκεια και εγκράτεια («μια στενή γνώρις»), κρατώντας μόνο «τα πολύτμα», τα λίγα που έχουν μεγάλη αξία στη ζωή και «πιδνουν λίγο τόπο».

## 3. Εφαρμογές

## α. Ερμηνεία συνανοθηματικής κατάστασης

Η ερώτηση μπορεί να αφορά στην ψυχική κατάσταση και τις συνανοθηματικές διακυμάνσεις του αφηγητή ή του ποιητικού υποκειμένου (όπως, στην παρακάτω εφαρμογή) ή ενός προσώπου της ιστορίας.

## Βήματα για την ερμηνεία συνανοθηματικής κατάστασης

1. Διακρίνουμε τα συνανοθηματικά που βιώνει ο ήρωας / αφηγητής κ.λπ. και τις αυτές που τα προκαλούν από:
  - Τα λόγια ή τις πράξεις του.
  - Τα σχέδια και τη στάση των άλλων προσώπων απέναντί του.
  - (Στα ποίηματα): τα εκφραστικά μέσα που αξιοποιεί η ποιητική φωνή (ερωτήσεις, μεταφορές, αναφωνίες κ.λπ.)
2. Υπογραμμίζουμε τα συγκεκριμένα χωρία που επιβεβαιώνουν την ερμηνεία μας.
3. Συντάσσουμε το κείμενό μας, περιγράφοντας αρχικά τη συνανοθηματική κατάσταση γενικά και στη συνέχεια αναφερόμαστε αναλυτικά σε αυτήν, παραθέτοντας και τα χωρία που επιβεβαιώνουν την ερμηνεία μας.

## β. Συνοκτίση/σύνκριση με την εποχή μας

Πρόκειται για ερώτηση στην οποία συσχετίζεται το συγκεκριμένο<sup>2</sup> του λογοτεχνικού κειμένου με το συγκεκριμένο του αναγνώστη<sup>3</sup>.

## Βήματα για τη σύγκριση με την εποχή μας

1. Εξετάζουμε εάν ένα φαινόμενο / κατάσταση / αντίληψη / στάση ή συμπεριφορά που περιγράφεται στο κείμενο (και σχετίζεται με κάποια άλλη εποχή ή με τον φανταστικό κόσμο της αφήγησης):
  - Παράπρεται (ή μπορεί να έχει εφαρμογή) ή όχι και στην εποχή μας.
  - Παράπρεται (ή μπορεί να έχει εφαρμογή) στην εποχή μας, αλλά σε διαφορετικό βαθμό ή/και με διαφορετικό τρόπο.
2. Καταγράφουμε με τη μορφή σημειώσεων διαφορετικές ή όμοιες συνθήκες της εποχής μας που εγγυών τη διαφοροποίηση ή επιβεβαίωσιν τις ομοιότητες.
3. Συντάσσουμε το κείμενό μας διατυπώνοντας αρχικά το συμπέρασμά μας και στη συνέχεια το τεκμηριώνουμε με επιχειρήματα, επικαλούμενοι τις διαφορετικές ή παρόμοιες συνθήκες που έχουμε καταγράψει.

<sup>2</sup> Συγκεκριμένο κείμενο: οι ιστορικές, κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες μέσα στις οποίες δημιουργήθηκε το λογοτεχνικό κείμενο και τις οποίες αυτό καθρεφτίζει/αντιπροσωπεύει.

<sup>3</sup> Συγκεκριμένο αναγνώστη: οι ιστορικές, κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες της εποχής του αναγνώστη που καθορίζουν και τη στάση του απέναντι στο κείμενο, τις αξίες που αυτό μεταφέρει, τους χαρακτήρες κ.λπ.



## Εφαρμογή 1η

Να ερμηνεύσεις την ψυχολογική κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο άνθρωπος πίσω από τη φωνή που ακούγεται στο ποίημα. Πιοτεύεις ότι υπάρχουν άνθρωποι που εργάζονται με τον τρόπο αυτόν στην πατρίδα μας σήμερα; (120-150 λέξεις)

Η φάμπρικα, στίχοι Γ. Σκούρη, Γ. Τράνεζα. Θεμάτων: Θέμα 20146)

|                                                                                                                                                         |                                                                                                                                                             |                                                                                                                                                             |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Η φάμπρικα δε στοματά<br>δουλεύει νύχτα μέρα<br>και πώς τον δεν το διηλάνο<br>και τον τρελά τον τρελά<br>να τους πωτήσω δεν μπορώ<br>ούτε να πάρω αέρα. | Άκουσε φίλε εμμεγκέ<br>ο χρόνος είναι χρήμα<br>με τους εργάτες μιλάς<br>την ώρα σου να την κρατάς<br>το γιο σου μην τον λησμονάς.<br>πενάει κι είναι κρίμα. | Κι εκεί στο πόστο μου σκυφτός<br>ξενάω τη μιλά μου<br>είμαι το νούμερο οχτώ<br>με ξέρουν όλοι με αυτό<br>κι εγώ κρατάω μυστικό.<br>ποιο είναι τ' όνομά μου. |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

## Συναισθηματική κατάσταση

- Ασφυξία από τις εντατικές συνθήκες εργασίας: «ούτε να πάρω αέρα».
- Μοναξιά, αποξένωση από συναδέλφους: «και πώς τον δεν τον διηλάνο ... δεν μπορώ».
- Άντια, μονοτονία από την εργασία μπροστά σε άψυχη μηχανή: «δουλεύω μπροστά στη μηχανή».
- Φόβος από την αυστηρότητα της εργοδοσίας: «να μου πετάξει στο αυτί δυο λόγια νέα σκέτα» και ανασφάλεια από τις απειλές (στο γιο σου μην τον λησμονάς, πενάει κι είναι κρίμα).
- Παθητικότητα: «σκυφτός».

Ο άνθρωπος, του οποίου η φωνή ακούγεται στο ποίημα, είναι ένας μεταναστάτης («εμμεγκέ») που βιώνει την εκμετάλλευση και την αλλοτρίωση της βιομηχανικής εργασίας. Εργάζεται νυχθημερόν μπροστά σε μια άψυχη μηχανή, ως ένας ανόδω αριθμός της παραγωγικής αλυσίδας (είμαι το νούμερο οχτώ), αποξενωμένος από τους συναδέλφους του, λόγω των ασφακτικών συνθηκών εργασίας (να τους πωτήσω δεν μπορώ), και φοβισμένος από τις απειλές της εργοδοσίας που «νέτα σκέτα» του υπενθυμίζει τους ανθρώπους που εξαρτώνται από την εργασία του (στο γιο σου μην τον λησμονάς, πενάει). Η ανία, η μοναξιά, η ασφυξία και ο φόβος τον οδηγούν σε παθητική στάση (στο πόστο μου σκυφτός) και σε εσωτερικό αγώνα να διατηρήσει την ταυτότητά του («κρατάω μυστικό»).

## Σύγκριση με ελληνική πραγματικότητα

Αρνητική αντίληψη: υπάρχουν σήμερα θεοί που προσεύχονται τους εργαζόμενους – έχουν κάποχρυσοειδείς δικαιώματα -, η βιομηχανική εργασία στην Ελλάδα είναι περιορισμένη, υπάρχουν συνδικαλιστικά σωματεία, κ.ά.

## Ενδεικτικά

Θετική αντίληψη: ασφακτικές συνθήκες εργασίας στον ιδιωτικό τομέα, εκμετάλλευση και απειλές, καταστρατήγηση εργασιακών δικαιωμάτων, πρόκληση ανταγωνισμού και αποξένωσης από τους συναδέλφους, εκμετάλλευση μεταναστών, κ.ά.

## Υ. Ανόητος χαρακτήρας / χαρακτηρισμός προσώπων

Διατυπώνουμε χαρακτηρισμούς του προσώπου/ήρωα με βάση ορισμένα κριτήρια:

## Κριτήρια

Παρόδειγμα

Η περιγραφή και τα οχόδια του αφηγητή

Σχόλια άλλων προσώπων

Λόγια ή σκέψεις του προσώπου / ήρωα

Οι πράξεις / ενέργειες του προσώπου / ήρωα

Στάση προσώπου / ήρωα απέναντι στους άλλους

Αβλαβής άλλος κατά πάντα, ήρεμος ως ανήλιος, συμπαθής μάλιστα, μ' όλην της μορφής του την έκφραση και του βλέμματός του την ανήλιον και αδύστον λάμψην. Αλλ' ίσα ίσα διότι ήτο αβλαβής υψίστατο τα πένθενα.

Όλοι τον φοβόντανε στη γειτονιά τόν Δέκο. Λέγανε πώς είχε σκοτώσει άτακτα από δέκα. Ήτανε ένα «ακάθαρμα» όπως έλεγε ο πατέρας μου.

Της το ξέκομμα.

– Εγώ, Αθηνά μου, σ' αγαπώ, σ' εκτιμώ, αλλά αν δεν τελειώσω με την άδεια του επαγγέλματος και με το στρατό, ούτε επιτρέπω στον εαυτό μου να σκεφτεί κάτι τέτοιο.

Ξεκινούσε απ' το πρακτορείο διηλα στην Οθωμανική Τράπεζα μ' ένα ξέγυλο κορότσι επιτηρεβές, και μοφάδε πρώτα τις συνόρους. Ανέβαινε σκάλες, χωνόταν σε γραφεία, σε καφενεία, σε μεγάλα εμπορικά στο λιμάνι.

Γύριζε με τη μοτοσυκλέτα και δέ λογάριζε κανένα. Πείραζε με χοντράδες τὰ κορίτσια, διασπαρτε μπάτσους σ' όσους τολμάσαν να τόν κοιτάζουν κι έκανε «ντου» στὰ μαγαζιά κι άρταζε ό, τι έφτανε.



**Α. ερώτημα: Το προφίλ του κ. Τημητάρχη**

στη θέση ενδο-προσώπου της ιστορίας και παρουσιάζει αιτιολογημένα τη δική του, παρόμοια ή διαφορετική, αντίδραση.

Σχόλια  
του αφηγητή

Απομεινόμενο, με γνώση του αντικείμενου του («έκτοχος της υμνησιακής»), ικανός να διεκπεραιώνει κάθε εργασία, σούπερ, συναιδηματικά εγκαρτή, («μυροδοκτικός» και στο χαμόγελο και στο κατονομασμά του).

**Σκέψεις  
του προσώπου**

Ευαγγελνρικός: πιστεύει ότι «η πρόνοια του κόσμου τούτου» έχει σκοπό μόνο «να τον διατηρήσει τληματάρχη στην περίστροφική του καρέκλα».

Σχόλια / λόγια  
άλλων  
προσώπων

Ποτόσο είναι «πολύ» έντιμο; και δεν καταγράφει την επαγγελματική του δύναμη για το ατομικό του όφελος (κέρδος), πράγμα που η σύζυγός του «είχε κρυφά πω-  
ράνουν».

Σχόλια / λόγια άλλων προσώπων

Ωστόσο είναι «πολύ έντιμος» και δεν καταγράφει την επαγγελματική του δύναμη για το στομικό του όφελος (κέρδος), πράγμα που η σύζυγός του «είχε κρυφό πα-  
ράνους».

---

**Β. ερώτημα:** Πώς θα ένιωθε, ως υπάλληλος αν είχες έναν τέτοιο εργοδότη και γιατί;

Οι μαθητές/-τριες, καθλώντας να φανταστούν τον κ. Τηληγάδην ως ερωδότη τους και να παρουσιάσουν τα συναυτοήματα τους, που μπορεί να είναι είτε αρνητικά είτε θετικά:

Ανθρωπικά συναισθήματα  
(δεν θα ήθελαν να έχουν  
Άγχος, ανασφάλεια εξαιτίας της εκφοβιστικής συμπεριφοράς του.  
Αποστοργή απέναντι σε έναν καταπιεστικό, απρόσωπο και εξουσιοδοτη

Ανθητικά συναισθήματα  
(Δεν θα ήθελαν να έχουν  
έναν τέτοιο εγνοδότη)

Άγχος, ανασφάλεια εξαιτίας της εκφροβιστικής συμπεριφοράς του.  
Αποστοφή απέναντι σε έναν καταπιεστικό, απρόσωπο και εξουσιομανή  
πρωτοστάμενο.

Θετικά συναισθήματα  
(θα ήθελαν να έχουν  
έναν τέτοιο εργοστάσιο)

Ενδοκιμασία της ευρητότητας του προϊόντος.

Αιόθημα ασφαλείας, λόγω των ικανοτήτων και της σοβαρότητας του.

Επιδοκιμασία της εντιμότητας του προϊόντος.

Αιθνημα ασφάλειας, λόγω των ικανοτήτων και της σοβαρότητάς του.



## ε. Ερμηνεία στίχων / συμπεριφοράς ατομικής ή συλλογικής

## Βήματα για την απάντηση:

- Παρουσιάζουμε τη συλλογική στάση (π.χ. τη συμπεριφορά μιας τοπικής κοινωνίας απέναντι τους πρόσφυγες) ή ατομική συμπεριφορά (π.χ. τη στάση του ήρωα ή του πολιτικού υποκειμένου απέναντι στην εργασία του).
- Εντονίζουμε και παρουσιάζουμε τους λόγους (το πώς και γιατί) στους οποίους οφείλεται η συγκεκριμένη στάση (συνθήκες, κοινωνικά στερεότυπα, ατομικές επιδιώξεις, σχέσεις, ιδέες, συναισθήματα, αδυναμίες, συμφέροντα, κ.ά.) με βάση τις πληροφορίες του κειμένου.

στ. Συμφωνία ή διαφωνία

Η ερώτηση ανήκει στην κατηγορία των στοχαστικών εισηγημάτων. Ο μαθητής μπορεί:

- Να συμφωνήσει ή να διαφωνήσει συνολικά με μια ιδέα / στάση / συμπεριφορά, κ.ά. καταγράφοντας τα επιχειρήματά του.
- Να συμφωνήσει ή να διαφωνήσει εν μέρει διατυπώνοντας και ορισμένες ενστάσεις / εισηγημάτων και καταγράφοντας τα επιχειρήματά του.

Δεν υπάρχει δέσμευση ως προς το είδος της απάντησης. Είναι απαραίτητο όμως αυτή να είναι σαφής (ο μαθητής δεν μπορεί να συμφωνεί και να διαφωνεί ταυτόχρονα) και τεκμηριωμένη.

## Εφαρμογή 3η

Να ερμηνεύσεις τη στάση του προσώπου για το οποίο γίνεται λόγος στο **Κείμενο 2** και να εκφράσεις τη συμφωνία ή τη διαφωνία σου με αυτήν σε ένα κείμενο 100-150 λέξεων.

Το καφέ σακκάκι, Βάκης Δοϊτζίδης [Γράφεζα Θεμάτων: Θέμα 16800]

Στο μουστάκι Δονδίνου  
τον έδιωξαν από τη δουλειά  
γιατί φορούσε καφέ σακκάκι.  
Χρώμα αντιπαγελαμτικό  
όπως του ξήγησαν.  
Δείλασε να τους πει

«Οι καφέ είναι οι κορμιοί των δέντρων, καφέ είναι και η γη που κατοικούμε.  
Φόρεσε γκρι κουστούμι κι επέστρεψε επανγελιασμένος στη δουλειά.  
Στη μέση τσίπη είχε  
τα ποτήρια του Κώστα Καρυωτάκη».

## Α. Ερώτημα: Ερμηνεία στάσης του προσώπου

Παρουσίαση στάσης/  
συμπεριφοράς

Το πρόσωπο για το οποίο γίνεται λόγος στο ποίημα αποδέχεται τις ενδυματολογικές απαιτήσεις του επαγγελματικού χώρου στον οποίο εργάζεται και αντικαθιστά το καφέ σακάκι που τον εξέφραζε με το γκρι «επαγγελματικό» κουστούμι.

Εξαναγκάζεται να συμμορφωθεί στις επαγγελματικές ενδυματολογικές συμβάσεις, εξαιτίας του φόβου της απόλυσης («τον έδιωξαν από τη δουλειά»).

Ερμηνεία στάσης

(Πώς και γιατί)

Οι επαγγελματικές ανάγκες κυριαρχούν και ισοπεδώνουν το ζεστό καφέ χρώμα με το ψυχρό γκρι.

Δεινάζει να υπερασπιστεί την προσωπική του επιλογή, την ενδυμασία που τον εξέφραζε και έβρισκε οικεία και όμορφη («Δείλασε να τους πει ότι καφέ είναι οι κορμιοί των δέντρων, καφέ είναι και η γη που κατοικούμε»).

Αποδίδεται καταπιεσμένος και συμβιβασμένος («Στη μέση τσίπη είχε τα ποτήρια του Κώστα Καρυωτάκη»).

## Β. Ερώτημα: Συμφωνία ή διαφωνία του μαθητή με τη στάση αυτή του προσώπου (και αιτιολόγησή)

Συμφωνία

Διαφωνία

Συμφωνώ με τη στάση του ήρωα, ο οποίος συμμορφώνεται με την απαίτηση και τους κανόνες του εργασιακού του χώρου, αφού αυτή η απόφαση/συμπεριφορά του επέτρεψε να διατηρήσει την εργασία του. Άλλωστε, σε κάθε εργασιακό χώρο σήμερα υπάρχει ένας κώδικας εμφάνισης που ανταποκρίνεται στις επιδιώξεις και το συμφέρον του εργασιακού φορέα.

Διαφωνώ με τη φοβική συμπεριφορά και την υποταγή, τελικά, του ήρωα στις επιταγές των εργοδοτών του, επειδή έτσι απαρνήθηκε την ταυτότητά του. Άλλωστε, η ελευθερία στις ενδυματολογικές επιλογές είναι δικαίωμα κάθε εργαζόμενου που πρέπει να γίνεται σεβαστό, αφού δεν επηρεάζει τη συνέπεια, την εργατικότητα και την αποδοτικότητά του.